

Discriminarea pe criteriul religie în jurisprudența CNCD, de la înființare până la finele anului 2016

Acest articol oferă o privire de ansamblu asupra tuturor cazurilor decise de Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD) pe criteriul religie: 93 de hotărâri ale CNCD date de la înființare până la finele anului 2016, dintre care 62 au fost luate de pe site-ul (www.nediscriminare.ro), unde CNCD a publicat toate hotărârile din perioada 2008-2015, iar încă 31 de hotărâri ne-au fost comunicate de către CNCD în urma unei solicitări de informații în care ceream jurisprudența pe criteriul religie dată înainte de 2008 și în anul 2016. Am urmărit dacă CNCD și-a format o anumită linie jurisprudențială pentru cazurile de discriminare pe criteriul religie și pe ce principii își fundamentează hotărârile în aceste cauze¹. Semnalez probleme care pot apărea în instrumentarea cazurilor datorită specificității faptelor și noțiunilor care privesc discriminarea pe criteriul religie. Articolul trece în revistă teme relevante din materia libertății de gândire, conștiință și religie și a dreptului de a nu fi supus discriminării în România.

Am structurat articolul în patru secțiuni. Am grupat în prima secțiune acele hotărâri ale CNCD în care identitatea de credință are implicații asupra vieții sociale a persoanei, de exemplu la locul de muncă. A doua secțiune analizează hotărârile în care CNCD examinează discursul public prin care se exprimă opinii despre religia persoanei sau despre cultele religioase. Scopul este de a identifica în jurisprudența CNCD criteriile care au dus la sancționarea autorilor găsiți a discrimina pe criteriul religiei, întrucât ating demnitatea persoanei. A treia secțiune vizează hotărârile CNCD care privesc manifestarea religiei în spațiile relativ „închise”, în care persoanele au o libertate de alegere limitată față de modelul majoritar, ortodox. În aceste cazuri este nevoie de asigurarea de către stat a unui sprijin pentru efectivă acomodare a nevoilor minorităților religioase. Printre astfel de spații „închise” în legătură cu care CNCD a fost chemat să își expună punctul de vedere sunt penitenciarul, armata, organizarea votului, găsirea unui loc de veci, școala. A patra secțiune analizează felul în care CNCD a răspuns petițiilor care reclamau un tratament de favorizare a adepților cultului religios majoritar în România, în defavoarea persoanelor aparținând altor culte. Un caz aparte este cel al multiplelor situații care privesc nerestituirea proprietăților aparținând Bisericii Române Unite cu Roma (Greco-Catolice). Alte cazuri privesc principiile care trebuie respectate atunci când se alocă resurse în favoarea cultului majoritar, pentru a nu crea o situație de dezavantaj pentru culturile minoritare.

*Doctorand, Școala Națională de Științe Politice și Administrative
iionescu@ecpi.ro*

Manuscris primit la 7 februarie 2017

¹ În calitate de practiciană în domeniul juridic, am scris articolul cu gândul la cei care doresc să depună o plângere la CNCD privind discriminarea pe criteriul religie – avocați sau justițiabili – pentru ca demersul lor să fie mai previzibil. Ei vor afla din articol dacă CNCD a examinat în trecut cazuri similare cu al lor și cu ce rezultate.

I. Practicarea religiei în viața privată și impactul în viața socială a persoanei

Apartenența religioasă a persoanei își lasă amprenta asupra identității persoanei, a modului în care aceasta se prezintă sau este percepută de cei din jur, fapt care a făcut din „religie” unul dintre cele patru criterii protejate împotriva discriminării la nivelul legislației Uniunii Europene în domeniul încadrării în muncă și ocupării forței de muncă².

Din cele 93 de hotărâri parcurse pentru acest articol, zece hotărâri se referă la pretinse fapte de discriminare pe criteriul religie în relațiile de muncă. Hotărârile examinează alegații în legătură cu întreaga pleiadă de relații care pot apărea între angajator și angajați, de la impunerea unor condiții privind religia la angajare³, acte de hărțuire a unui angajat pentru că aparține unui cult religios diferit de cel al conducerii angajatorului⁴, până la luarea unor măsuri disciplinare împotriva unui astfel de angajat ca urmare a exercitării libertății religioase⁵ sau chiar neprelungirea contractului de muncă⁶ ori concedierea sa pentru acest motiv⁷.

În materia impunerii unor condiții legate de apartenența religioasă la angajare, CNCD a examinat un caz privind un anunț de angajare publicat pe website-ul (www.bestjobs.ro)⁸. În luna mai 2009, Asociația Umanistă Română reclama faptul că o firmă privată discriminează împotriva ateilor deoarece în anunțul de angajare una dintre condițiile impuse pentru recrutarea unui administrator era „să fie om cu frica lui Dumnezeu”. Angajatorul s-a apărat în fața CNCD afirmând că intenția sa a fost de a selecta pentru acest post candidați morali, fără a viza o anumită religie. În condițiile în care nu au existat situații concrete de refuz ca urmare a anunțului de recrutare în cauză, Colegiul Director al CNCD a stabilit că nu există o faptă de discriminare cu argumentul că respectiva cerință impusă de angajator trebuie privită per ansamblu, și nu disociată⁹. În opinia Colegiului Director, „onestitate, corectitudine, om cu frică de Dumnezeu” constituie standarde de probitate a candidatului. Nu o condiționare privitoare la religie, ci o cerință ocupațională, întrucât activitatea de administrator de firmă presupune „relații privitoare la patrimoniu, a căror dezvoltare nu poate fi concepută fără să existe un minim de încredere în persoană”¹⁰.

Următoarele cauze privesc tipuri de comportament reclamate ca fiind tratament discriminatoriu la locul de muncă îndreptat împotriva angajatului pe motiv că aparține unei anumite

² Directiva 2000/78/CE a Consiliului din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă (mai departe Directiva 2000/78). A se vedea și legislația UE pe criteriu etnic (Directiva 2000/43/CE a Consiliului din 29 iunie 2000 de punere în aplicare a principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică) și de gen (Directiva 2006/54/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 5 iulie 2006 privind punerea în aplicare a principiului egalității de șanse și al egalității de tratament între bărbați și femei în materie de încadrare în muncă și de muncă/reformă).

³ CNCD, Hotărârea nr. 418 din 18.08.2009.

⁴ CNCD, Hotărârea nr. 101 din 23.03.2011, Hotărârea nr. 17 din 3.05.2010, Hotărârea nr. 81 din 26.04.2005.

⁵ CNCD, Hotărârea nr. 40 din 30.01.2013.

⁶ CNCD, Hotărârea nr. 286 din 21.05.2014.

⁷ CNCD, Hotărârea nr. 83 din 19.02.2013, Hotărârea nr. 113 din 13.03.2013, Hotărârea nr. 586 din 24.11.2009, Hotărârea nr. 353 din 11.05.2016.

⁸ CNCD, Hotărârea nr. 418 din 18.08.2009.

⁹ Idem.

¹⁰ Idem.

religii. Cu excepția uneia dintre cauze¹¹, nici petenții, nici CNCD nu au vizat o anumită formă de discriminare dintre cele sancționate de lege, dar în mare parte faptele alegate se pot examina sub incidența hărțuirii ca formă de discriminare¹² sau a articolului care protejează împotriva atingerii demnității persoanei¹³.

Într-un caz inițiat în septembrie 2010, un cadru didactic aparținând unei minorități etnice și religioase nespecificate în hotărâre, angajată într-o școală publică, reclama comportamentul directoarei școlii care a invitat un preot ortodox în cancelarie și i-a cerut să binecuvânteze toate cadrele didactice motivând că toți ar fi creștini¹⁴. În aceeași sesizare, petenta reclama prezența unei capele creștin-ortodoxe în interiorul școlii. CNCD a clasat cazul ca urmare a retragerii plângerii de către petentă după o lună de la depunerea sesizării¹⁵. Faptele reclamate nu au fost în niciun fel probate de către petentă, iar partea reclamată a negat existența unei capele creștin-ortodoxe și s-a apărat afirmând că a propus cadrelor didactice de altă etnie să amenajeze o sală de clasă ca laborator pentru studierea disciplinei religie de confesiunea specifică etniei, însă acestea au refuzat¹⁶. În anul 2007, Colegiul Director al CNCD a considerat că organizarea serviciului religios, al unui anumit cult, la deschiderea anului școlar nu este discriminare, ci manifestarea libertății de religie a membrilor comunității educaționale (părinți, elevi, profesori)¹⁷. Un studiu din anul 2007 al organizației neguvernamentale Liga Pro Europa semnală cu îngrijorare faptul că astfel de capele și ritualuri religioase, precum cele descrise în cazurile de mai sus, sunt omniprezente în unitățile de învățământ public, inclusiv în zonele în care alte culte decât cel ortodox sunt majoritare (în special zona Harghita, Covasna), în contextul unei situații de dereglementare completă din partea Ministerului Educației Naționale¹⁸.

Alte două cazuri ilustrează felul în care fapte percepute de către petent ca fiind determinate de apartenența sa religioasă sunt tratate ca decizii de oportunitate luate de angajator sau neînțelegeri între petent și colegi ori clienți, dacă nu este adusă nicio probă din care să se poată prezuma discriminarea pe criteriul religie. Un minim de probă ar pune semne de întrebare asupra legitimității comportamentului manifestat de angajator. Fără acest minim de probă, CNCD nu poate să prezume existența unei legături de cauzalitate între religia petentului și tratamentul suferit¹⁹.

Într-un caz inițiat în luna ianuarie 2015, petentul reclama faptul că a fost izolat de colegi, i-au fost luate mașina de serviciu, telefonul și laptopul, fiind ulterior detașat la un punct de lucru al firmei, la peste 300 km depărtare, fără a i se da o perioadă anume pentru care se face detașarea, un set de atribuții clare etc. Petentul fusese disponibilizat, alături de alți șase

¹¹ CNCD, Hotărârea nr. 81 din 26.04.2005.

¹² Ordonanța Guvernului nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, art. 2 alin. (5) (mai departe O.G. nr. 137/2000).

¹³ O.G. nr. 137/2000, art. 15.

¹⁴ CNCD, Hotărârea nr. 101 din 23.03.2011.

¹⁵ Idem.

¹⁶ Idem.

¹⁷ CNCD, Hotărârea nr. 38 din 9.02.2007. Acest caz este descris pe larg în Secțiunea III, mai jos.

¹⁸ S. Enache (coord.), L. Andreescu, L. Ardelean, R. Cernea et alii, Educația religioasă în școlile publice: promovarea interesului superior al copilului în educația religioasă: monitorizarea educației religioase în școlile publice din România, Ed. Pro Europa, Târgu-Mureș, 2007, Secțiunea 2.6.

¹⁹ O.G. nr. 137/2000, art. 20 alin. (6).

angajați, în urma desființării punctului de lucru din localitatea sa²⁰. Petentul a susținut că acest tratament era urmarea faptului că aparținea cultului ortodox – singurul din firmă – patronul și restul angajaților fiind penticostali. CNCD a decis că în cauză faptele sesizate nu sunt fapte de discriminare întrucât nu există o legătură de cauzalitate între criteriu și tratamentul diferențiat invocat²¹.

Similar, în luna februarie 2010, un petent a reclamat presiunile la care ar fi fost supus de către managerul său, de religie „Martor al lui Iehova”, explicându-le prin apartenența sa la religia ortodoxă²². În ciuda faptului că s-ar fi aflat pe primul loc la atingerea obiectivelor, angajatorul i-a făcut rapoarte negative, i-a cerut demisia, l-a mutat de la un cartier la altul pentru a-și pierde îndemnarea și ar fi intervenit pe lângă doi clienți ai firmei pentru a-i face reclamații fără temeii. Ne-am fi putut aștepta ca CNCD să solicite angajatorului să clarifice contradicția dintre atingerea de către petent a obiectivelor de lucru, dacă a fost așa, și evaluarea negativă primită. Dosarul a fost însă clasat, petentul retrăgându-și plângerea la o săptămână după depunerea ei la CNCD²³.

O singură speță din cele zece din domeniul muncii s-a soldat cu constatarea de către CNCD a discriminării pe criteriul religie. Cazul, datând din anul 2004, ilustrează modul în care activitatea religioasă desfășurată în timpul liber de către un angajat este folosită politic la nivel local pentru a denigra un cult religios²⁴. Petentul, aparținând cultului religios „Martorii lui Iehova”, era învățător suplinitor la o clasă de recuperare școlară pentru copiii rromi. În timpul liber, el susținea activitatea de predicare din casă în casă în oraș. Primarul orașului a condamnat public, în ziarul local, în mai multe rânduri, activitatea de predicare a cultului religios „Martorii lui Iehova”, pornind de la o plângere făcută de cetățeni care se declarau deranjați. În consecință, primarul a trimis o plângere la inspectoratul școlar județean (ISJ) împotriva petentului reclamându-l pentru prozelitism religios în școală. ISJ a desfășurat o anchetă împotriva petentului, soldată cu o recomandare scrisă în care îi impunea „să aleagă între statutul laic în calitate de învățător și religia «Martorii lui Iehova»”, întrucât activitatea de predicare din casă în casă nu ar fi în concordanță cu condițiile de moralitate pe care trebuie să le îndeplinească un cadru didactic²⁵. Colegiul Director al CNCD a reținut că primarul l-a hărțuit pe petent pe criteriul religiei prin faptul că a susținut public în ziarul primăriei acuzații legate de pretinsa activitate de propagandă religioasă în școală a petentului, fără a cerceta veridicitatea acuzațiilor, și a transmis plângerea către inspectoratul școlar județean²⁶. Motivând că investigațiile celor două inspectoare priveau activitatea de predicare religioasă a petentului, legală, pe care acesta o desfășura în timpul liber și că i s-a cerut expres, prin adresă oficială, să nu mai desfășoare această activitate, ca o condiție a continuării activității pedagogice, Colegiul Director al CNCD a constatat săvârșirea unei fapte de discriminare pe criteriul religiei. Responsabilitatea a revenit și celor două inspectoare care au desfășurat ancheta și au semnat adresa, și ISJ²⁷. Spre deosebire de această cauză care se referă la

²⁰ CNCD, Hotărârea nr. 353 din 11.05.2016.

²¹ Idem.

²² CNCD, Hotărârea nr. 17 din 3.05.2010.

²³ Idem.

²⁴ CNCD, Hotărârea nr. 81 din 26.04.2005.

²⁵ Idem.

²⁶ Idem.

²⁷ Idem.

manifestarea religiei în timpul liber, atunci când un funcționar public își exteriorizează convingerile (religioase) în cadrul activității sale la locul de muncă, îi revine obligația de a manifesta o anumită prudență²⁸.

În două alte cazuri examinate de CNCD, petenții angajați pe poziția de asistent social au reclamat încetarea relațiilor de muncă din cauza religiei pe care o profesau. În primul, asociația angajatoare presta servicii psiho-sociale pentru persoane cu dizabilități mentale. În cadrul programului desfășurat de către angajați cu beneficiarii exista o activitate intitulată „zicerea”²⁹. Petenta, angajată cu contract pe durată limitată, a refuzat să participe la „zicere” deoarece venea în contradicție cu religia sa. Ulterior, angajatorul nu i-a prelungit contractul de muncă, cum s-a întâmplat cu ceilalți angajați.

În al doilea caz, petentul susține că a fost concediat în urma publicării pe blogul personal a unui articol despre spovedanie. I s-ar fi cerut demisia pentru că nu își făcea semnul crucii și nu avea reverență pentru dogmă și pentru preotul angajat.

În ambele situații, angajatorii reclamați s-au apărat cu succes susținând că nu au avut pretenții legate de împărtășirea unei anumite religii sau credințe de către angajați. Încetarea relațiilor de muncă ar fi avut la bază motive obiective care țineau de neîncadrarea în echipă, slaba performanță a angajatului și dificultățile financiare care au dus la reducerea posturilor. Colegiul Director al CNCD a decis că nu există o legătură de cauzalitate între religia petenților și încetarea relațiilor de muncă, existând motive obiective pentru măsura reclamată. Consider criticabil felul în care CNCD a reținut „existența motivelor obiective”, nesusținute printr-un probatoriu legal cerut în cadrul relațiilor de muncă – procedură disciplinară prealabilă sau evaluarea performanței la locul de muncă. Însă nu mă voi concentra asupra acestui aspect, pentru că el nu este particular materiei discriminare pe criteriu religie. A fost reproșat CNCD și în alte materii. Subliniez că CNCD a pierdut ocazia de a se pronunța asupra a două aspecte specifice în materia discriminării pe criteriu religie. În primul rând, CNCD nu a examinat caracterul religios sau nereligios al anumitor activități sau gesturi și dacă impunerea lor în „fișa postului” unui angajat pe poziția de asistent social este o cerință obiectivă și rezonabilă. Lucy Vickers remarca într-un articol din anul 2015, că odată cu jurisprudența *Eweida și alții c. Regatul Unit*³⁰, Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) a extins plaja actelor protejate ca manifestări religioase, de la acele acte considerate obligatorii sau de esență a ceea ce înseamnă să aparții respectivului cult religios, până la actele care au o legătură suficient de strânsă și directă cu o anumită credință³¹. În primul caz, asociația reclamată a încercat să „decoloreze” natura religioasă a activității sus-menționate, susținând că în practică, activitatea „zicerea” avea rol de liniștire, de socializare și de pregătire mentală a beneficiarilor pentru efortul fizic și psihic din cursul zilei, fiind parte dintr-un pachet mai larg de activități de asistare³². În al doilea caz, asociația nu neagă caracterul religios al organizației (ortodoxă)³³. Având în vedere că angajatul în cauză publicase înainte de concediere

²⁸ A se vedea analiza lui C. Clipa, Efectele art. 9 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului asupra Statutului funcționarului public național. Cazul României, în NRDO nr. 3/2013, p. 10-23.

²⁹ CNCD, Hotărârea nr. 286 din 21.05.2014.

³⁰ CEDO, *Eweida și alții c. Regatul Unit*, 15 ianuarie 2013, parag. 82.

³¹ L. Vickers, Religion and belief discrimination in employment under the Employment Equality Directive: a comparative analysis, în *European Equality Law Review* nr. 1/2015, p. 27.

³² CNCD, Hotărârea nr. 286 din 21.05.2014.

³³ CNCD, Hotărârea nr. 83 din data de 19.02.2013.

un text pe blogul personal în care trata tema spovedaniei într-o manieră contrară credințelor religioase ale organizației pentru care lucra, CNCD ar fi trebuit să evalueze în ce măsură o organizație religioasă sau cu ethos religios este îndreptățită să impună angajaților săi un anumit comportament referitor la religie la locul de muncă și/sau în privat, ca cerință ocupațională determinantă³⁴. La fel ca Franța, România nu a transpus în legislație excepția din art. 4 alin. (2) din Directiva 2000/78/CE privind organizațiile religioase sau cu ethos religios, spre deosebire de Marea Britanie și Germania în care există o tradiție a implicării organizațiilor religioase în activitățile de prestări servicii în domeniul socio-medical³⁵. Acest lucru nu înseamnă automat că în România, o excepție din această categorie nu ar putea fi constatăta jurisprudențial prin aplicarea standardelor CEDO³⁶, stabilite inclusiv într-o cauză „românească” (*Sindicatul „Păstorul cel Bun” c. României*)³⁷.

O temă de actualitate pentru CEDO și pentru Curtea de Justiție a Uniunii Europene³⁸, vestimentația cu caracter religios la locul de muncă, nu a fost abordată de CNCD, spre deosebire de alte țări din Vestul Europei în care prezența imigranților de religie musulmană a condus la adoptarea unor reglementări privind vestimentația la locul de muncă. CNCD a fost sesizat cu o petiție privind obligativitatea scoaterii turbanului la trecerea prin controlul de securitate la aeroporturi, măsură pe care a considerat-o ca fiind justificată obiectiv de asigurarea siguranței zborului³⁹, o hotărâre ce corespunde practicii CEDO în cazuri similare⁴⁰. De asemenea, CNCD a fost sesizat cu o petiție în legătură cu ceea ce pare a fi hărțuirea unei femei pentru că poartă vălul specific religiei musulmane, de către agentul de poliție care o examina la proba practică pentru obținerea permisului de conducere auto⁴¹. CNCD a respins această cauză pentru că petenta nu ar fi adus un minim de probă pentru a putea fi impusă sarcina reclamatului de a răsturna prezumția de discriminare. Hotărârea Colegiului Director al CNCD este formulată foarte succint, neexistând informație suficientă pentru o analiză. Pornind de la decizia în cauza *Coleman*⁴², în care CJUE statuează că regulile privind sarcina probei în cazurile de discriminare directă și indirectă se aplică similar și în cazurile de hărțuire pentru că este o formă de discriminare, se pune întrebarea dacă în probarea hărțuirii avem de a face sau nu cu o veritabilă declanșare a prezumției de discriminare, în condițiile în care

³⁴ Directiva 2000/78, art. 4 alin. (2).

³⁵ *L. Vickers*, Religion and belief discrimination in employment under the Employment Equality Directive: a comparative analysis, în *European Equality Law Review* nr. 1/2015, p. 33-34.

³⁶ De exemplu CEDO, *Hasan și Chaush c. Bulgariei*, nr. 30985/96, 26 octombrie 2000; *Obst c. Germaniei*, nr. 425/03, 23 septembrie 2010; *Schüth c. Germaniei*, nr. 1620/03, 23 septembrie 2010.

³⁷ CEDO, *Sindicatul „Păstorul cel Bun” c. României*, nr. 2330/09, 9 iulie 2013.

³⁸ O situație a cazuisticii CEDO pe această temă poate fi găsită la (http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Religious_Symbols_ENG.pdf). Două cauze sunt pendinte la Curtea de Justiție a Uniunii Europene pe această temă: C-188/15 *Bougnououi c. Micropole SA* și C-157/15 *Achbita c. G4S Secure Solutions NV*80.

³⁹ CNCD, Hotărârea nr. 305 din 22.05.2013.

⁴⁰ CEDO, *Phull c. Franței*, nr. 35753/03, decizie de inadmisibilitate din 11 ianuarie 2005; *El Morsli c. Franței*, nr. 15585/06, decizie de inadmisibilitate din 4 martie 2008; *S.A.S. c. Franței*, nr. 43835/11, 1 iulie 2014.

⁴¹ CNCD, Hotărârea nr. 506 din 22.07.2016.

⁴² CJUE, C-303/06, *S. Coleman c. Attridge Law și Steve Law*, hotărârea din 17 iulie 2008, parag. 52-55, 61-62.

tratamentul advers calificat drept hărțuire implică anumite manifestări verbale, gesturi, care sunt percepute prin propriile simțuri de către persoana vizată și eventualii martori⁴³.

Observațiile făcute mai sus sugerează explicații pentru faptul că doar o singură petiție care reclama pretinse fapte de discriminare pe criteriul religie la locul de muncă a fost soluționată de Colegiul Director al CNCD cu constatarea faptelor de discriminare. În primul rând, sfera relațiilor de muncă este una foarte sensibilă pentru angajați, aspect cunoscut și cultivat de către angajatori⁴⁴. Într-adevăr, depunerea unei petiții împotriva angajatorului sau depunerea unei declarații de martor poate atrage acte de retaliere din partea angajatorului, inclusiv pierderea locului de muncă sau crearea unor animozități în colectiv. Acest argument ar putea explica de ce, în două dintre cauze, singurele în care relațiile de muncă erau în curs la data depunerii sesizării, petenții și-au retras plângerea la scurt timp de la depunerea la CNCD. În condițiile în care martorii sunt ceilalți angajați, este explicabil de ce petenții nu au putut aduce martori care să confirme alegațiile lor. Dovezile care să probeze în mod direct fapta de discriminare sunt indispensabile în cazul hărțuirii sau atingerii demnității, iar în cazurile reclamate acestea erau verbale. În speța rezolvată favorabil pentru el, petentul a avut ca probă asumarea în scris a părții reclamate a interesului pentru religia petentului – respectiv, că trebuie să aleagă între practicarea religiei sale și activitatea de cadru didactic⁴⁵.

În situații de o asemenea complexitate, CNCD are obligația să facă eforturi ca, în limita mandatului său legal, să afle adevărul din spatele reclamațiilor. Când a constatat fapte de discriminare, CNCD a trimis la fața locului o echipă de investigație⁴⁶. Ar fi de observat că argumentul cel mai des întâlnit pentru respingerea cazurilor de mai sus a fost că nu poate fi reținut un raport de cauzalitate între tratamentul reclamat și criteriul religie, invocat de către petent. Legătura de cauzalitate nu poate fi dovedită cu probe directe de către petent de vreme ce motivul care a stat la baza comportamentului angajatorului este rareori împărtășit public sau în scris. Prin urmare, petentul ar trebui să fie obligat să prezinte doar dovezi pe baza cărora CNCD să declanșeze prezumția simplă că religia a fost la baza comportamentului reclamat, cerând angajatorului să dovedească că și-a întemeiat comportamentul pe alte temeuri, nediscriminatorii. Simpla afirmație a angajatorului că a avut motive obiective pentru comportamentul său, neînsoțită de probe, nu răstoarnă prezumția de discriminare declanșată de CNCD.

II. Discursul public în legătură cu religia

Problema juridică a limitelor libertății de exprimare în contextul non-discriminării este un subiect controversat, indiferent de criteriul de discriminare⁴⁷. Discuțiile despre religie sau

⁴³ C. Rayner, *The Burden of Proof in Sex Discrimination Case*, prezentare făcută la The Academy of European Law (ERA), Trier, 2011, p. 3, disponibilă la (http://www.era-comm.eu/oldoku/SNLLaw/03_Burden_of_proof/2011_03_Rayner-EN.pdf).

⁴⁴ A se vedea studiul lui Lilla Farkas și Orlagh O'Farrell: *L. Farkas, O. O'Farrell, Reversing the burden of proof: Practical dilemmas at the European and national level*, 2015, p. 30-31, disponibil la (<http://www.equalitylaw.eu/downloads/1076-burden-of-proof-en>).

⁴⁵ CNCD, Hotărârea nr. 81 din 26.04.2005.

⁴⁶ Idem.

⁴⁷ Asupra eficacității incriminării discursului urii a se vedea *T.G. Ash, Free Speech: Ten Principles for a Connected World*, Yale University Press, London, 2016, p. 219-229. Asupra demnității umane ca

despre apartenența religioasă stârnesc multă emoție și sunt încărcate de semnificații istorice și sociale, ceea ce face ca în discursul public să apară frecvent referiri negative la grupări religioase sau la persoane aparținând anumitor culte religioase. În consecință, întrebarea dacă un discurs discriminează împotriva unei persoane, unui grup sau comunități pe criteriul religie, ori reprezintă tot o manifestare legitimă de credință este mai problematică decât în cazul altor criterii protejate. Devine util să înțelegem cum încadrează CNCD un discurs ca fiind în limitele libertății de exprimare sau dincolo de aceste limite – caz în care este sancționat pentru încălcarea legislației anti-discriminare, în particular art. 2 alin. (1) coroborat cu art. 2 alin. (5) și art. 15 din O.G. nr. 137/2000.

Am identificat 22 de hotărâri ale CNCD care au vizat discursul public cu referințe la religie. Acestea conțin cele mai multe hotărâri de constatare a existenței unei fapte de discriminare – șase cauze.

Spețele examinate variază de la simple afirmații prin care se menționează apartenența religioasă a persoanei sau injurii la adresa unor persoane pentru că aparțin unui cult religios, până la afirmații prin care se cere excluderea unor persoane datorită identității lor religioase; de la descrieri negative ale unor culte religioase în manualele de studiu, până la critici denigratoare în legătură cu pretinsul comportament al persoanelor care reprezintă anumite culte religioase.

Colegiul Director al CNCD a examinat cauze în care petenții s-au simțit discriminați pentru că s-au făcut afirmații publice despre ei sau despre alți enoriași în legătură cu apartenența lor religioasă la un cult religios. Dincolo de aprecierea subiectivă a destinatarului că afirmația este ofensatoare, menționarea apartenenței religioase a persoanei fără ca acest detaliu să fie în dezbatere publică reprezintă o „temă extrem de fragilă”⁴⁸, pe considerente care țin de faptul că religia este eminentă o chestiune care ține de viața privată a persoanei⁴⁹ sau pentru că anumite comunități etnice și religioase se află într-o situație vulnerabilă în societate, devenind des ținta manifestărilor xenofobe (de exemplu comunitatea arabă)⁵⁰. Sensibilitatea subiectului nu justifică în mod automat constatarea unei fapte de discriminare, chiar dacă este vorba despre afirmații gratuite, menite să jignească⁵¹ sau să genereze rumoare socială⁵². Pentru aceasta, trebuie îndeplinite în mod cumulativ condițiile pe care CNCD le-a dezvoltat în jurisprudența sa și pe care le prezint mai jos. În formularea lui Timothy Garton Ash, dacă am accepta ca orice exprimare să fie sancționată pentru simplul motiv că destinatarul o consideră ofensatoare, atunci am acorda drept de veto oricărui dintre noi față de ceea ce are de spus celălalt⁵³. Susțin, în aceeași logică, ideea că discursul ofensator poate fi condamnat numai dacă a fost intenționat sau nu putea fi în mod rezonabil evitat, iar

valoare, nu ca drept fundamental a se vedea *V. Constantin*, Valori fundamentale vs. drepturi fundamentale, în NRDO nr. 4/2006, p. 17-22.

⁴⁸ CNCD, Hotărârea nr. 517 din 17.09.2014.

⁴⁹ CNCD Hotărârea nr. 49 din 6.02.2013.

⁵⁰ CNCD, Hotărârea nr. 78 din 29.02.2012.

⁵¹ CNCD, Hotărârea nr. 188 din 22.07.2005. CNCD statuează că folosirea apelativului „smintită sectară” plasează în mod clar o persoană pe o poziție degradantă, dar nu constată discriminarea pentru lipsă de probe că afirmația chiar a fost făcută de către primar.

⁵² *Per a contrario* opinia separată din CNCD Hotărârea nr. 49 din 6.02.2013.

⁵³ *T.G. Ash*, *Free Speech: Ten Principles for a Connected World*, Yale University Press, 2016, p. 130-138.

ofensa adusă este gravă. Întrebarea la care și CNCD a încercat să răspundă este: ce constituie ofensă gravă?

Discursul trebuie să aibă o natură negativă, nu pozitivă, cu privire la persoana sau grupul în cauză. Deși, în principiu, natura afirmațiilor ca fiind pozitivă sau negativă ar trebui să fie ușor de identificat, există petenți care s-au simțit jigniți de afirmații calificate ulterior de către Colegiul Director al CNCD drept „pozitive” sau cel puțin neutre. Într-un caz în care autoarea afirmațiilor a făcut referire la ceea ce ea a numit „pretinsul catolicism” al unui profesor universitar, cercetat disciplinar pentru întreținerea de relații sexuale cu o studentă, Colegiul Director al CNCD a interpretat referința la catolicism (confesiunea petentului) ca apreciativă. Colegiul Director al CNCD și-a motivat decizia susținând că autoarea prezumă că persoanele aparținând religiei catolice au valori morale înalte, în contradicție cu comportamentul profesorului în cauză⁵⁴. Într-un alt caz, menționarea religiei (musulmane) a administratorilor unui post TV, în contextul unor afirmații critice despre principiile etice în relatarea unui subiect monden, a fost încadrată ca fiind doar o mențiune interpretabilă, nenecesară, lipsită de rigoare, dar făcută în limitele libertății de exprimare. În luarea acestei decizii, Colegiul Director al CNCD a ținut cont de caracterul emisiunii (emisiune TV de mondenități)⁵⁵.

În al doilea rând, discursul devine vulnerabil la sancționare dacă tema nu este deja în dezbatere publică. De exemplu, CNCD a sancționat afirmații făcute în cadrul unei emisiuni TV care chestiona faptul că un primar de religie catolică a fost ales în Adunarea eparhială a Bisericii Ortodoxe Române (BOR). Cu toate că subiectul nu era în atenția publicului, toată emisiunea fusese organizată pe această temă⁵⁶.

Un alt criteriu de evaluare de către Colegiul Director al CNCD este măsura în care afirmațiile reclamate sunt de natură să contribuie la dezbaterea publică. Colegiul a considerat că nu contribuie la nicio formă de dezbatere publică următoarele afirmații făcute de o persoană publică, în contextul unei manifestații publice, pentru sprijinirea unui funcționar public cetățean român de origine arabă: „... să se ducă la el în țară, la arabi... Cum să țin cu un arab împotriva președintelui țării mele? Să nu pună ministru arab în viața lor”⁵⁷. Acestea au fost tratate drept ofensând gratuit comunitatea arabă și implicit persoanele de religie musulmană. Doru Pop apreciază că discursurile de acest tip, care s-au intensificat în urma atacurilor de la Bruxelles din 22 martie 2016, cultivă o formă de islamofobie artificială în contextul românesc, folosită ca argument împotriva politicilor liberale ale Uniunii Europene⁵⁸.

Dimpotrivă, Colegiul Director al CNCD a constatat că nu sunt întrunite elementele constitutive ale art. 2 alin. (1) coroborat cu art. 15 din O.G. nr. 137/2000 într-o cauză în care un jurnalist își exprimă punctul său de vedere în legătură cu manualele de religie studiate în școala generală, calificându-le drept „îndobitocire” și intonând „...în veci vecilor Amin”. Afirmațiile ar fi avut scopul de informare a publicului asupra unui subiect de interes public,

⁵⁴ CNCD, Hotărârea nr. 49 din 6.02.2013.

⁵⁵ CNCD, Hotărârea nr. 164 din 24.02.2016.

⁵⁶ CNCD, Hotărârea nr. 517 din 17.09.2014.

⁵⁷ CNCD, Hotărârea nr. 78 din 29.02.2012.

⁵⁸ D. Pop, *Misrepresentation of Muslims and Islamophobic Public Discourses in Recent Romanian Media Narratives*, în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 15, nr. 44 (vara 2016), p. 38, 40.

fiind utile și necesare pentru clarificarea unor aspecte importante, și nu simple opinii legate de practicile de cult creștin-ortodox și de practicantii acestui cult⁵⁹.

În al patrulea rând, modul de exprimare privind apartenența religioasă este important în stabilirea limitelor libertății de exprimare. Din jurisprudența sa, reiese că CNCD sancționează drept discriminatorii acele afirmații care îmbracă forma de propagandă naționalist-șovină sau de instigare la ură, care indică intenția de a atinge demnitatea persoanei sau grupului sau care stabilesc existența unui „pericol evident și prezent” (*clear and present danger*) pentru persoana sau grupul vizat în urma publicării afirmațiilor respective.

CNCD a încadrat la propagandă naționalist-șovină și instigare la ură rasială sau națională afirmațiile: „n-ai voie să iei apărarea unui arab”, „El să se ducă la el în țară, la arabi”, „Să nu pună ministru arab în viața lor”, când s-au făcut pentru presă, cu scopul de a ajunge la publicul din România, fără a contribui la nicio formă de dezbateri capabilă să aducă un progres al relațiilor umane⁶⁰.

Pentru CNCD, instigarea la ură este cel mai ușor de reținut atunci când există dovezi că afirmațiile defăimătoare au fost ulterior preluate de către audiență și deci, instigarea și-a produs efectele. De exemplu, cititorii unui articol de ziar local în care se făcea referire la apartenența religioasă a celui care a preluat conducerea rețelei de termoficare, prin exprimări de tipul: „Cotropitorul Sinan”, „Electrocentrale a pornit jihadul împotriva caloriferelor calde...”, au avut reacții la articol în mediul online⁶¹.

CNCD a mai reținut instigarea atunci când exprimarea opiniilor personale s-a făcut prin mesaje și comentarii cu un conținut peiorativ, folosind un limbaj vulgar, trivial, încadrându-le în art. 2 alin. (5) din O.G. nr. 137/2000, respectiv la afirmații care prin natura lor duc la crearea unui cadru ostil, intimidant, ofensiv, fiind de natură să conducă la atingerea dreptului la demnitate. În cauză era vorba despre injuriile unui jurnalist dintr-un filmuleț difuzat pe canalul Youtube la adresa persoanelor care conduc BOR⁶². Această extindere a definiției instigării la ură corespunde cu modul în care CEDO, odată cu cauzele *Féret c. Belgiei*⁶³ și *Vejdeland și alții c. Suediei*⁶⁴ constată o oarecare nuanțare a discursului de „instigare la ură”, în condițiile în care acesta nu mai este un discurs direct, de îndemnare la violență, ci fără a-și pierde esența de instigare la ură, ia forma altor atacuri la adresa unor grupuri, coroborându-se cu acțiuni pe rețelele de socializare și online etc.: „incitarea la ură nu implică în mod necesar îndemnul la un act de violență sau la alte fapte penale. Atacuri la adresa persoanelor care sunt comise prin insultarea, ridiculizarea sau defăimarea anumitor grupuri de populație pot fi suficiente pentru autorități în ceea ce privește decizia combaterii unui discurs care contravine libertății de exprimare, atunci când aceasta este exercitată în mod iresponsabil”⁶⁵. Spre deosebire de elevii din cauza *Vejdeland*, încadrați în ceea ce literatura de specialitate numește „audiență captivă”⁶⁶, în cauza CNCD era vorba despre persoanele care navighează pe

⁵⁹ CNCD, Hotărârea nr. 135 din 17.02.2016.

⁶⁰ CNCD, Hotărârea nr. 78 din 29.02.2012.

⁶¹ CNCD, Hotărârea nr. 283 din 6.04.2016.

⁶² CNCD, Hotărârea nr. 138 din 17.02.2016.

⁶³ CEDO, *Féret c. Belgiei*, nr. 15615/07, 16 iulie 2009.

⁶⁴ CEDO, *Vejdeland și alții Others c. Suediei*, nr. 1813/07, 9 februarie 2012.

⁶⁵ CEDO, *Vejdeland și Alții c. Suedia*, par. 54 și *Féret c. Belgia*, 15615/07, par. 73.

⁶⁶ G. Andreescu, L. Andreescu, The European Court of Human Rights' Lautsi Decision: Context, Contents, Consequences, în JSRI vol. 9, nr. 26, Summer 2010, p. 47-74.

Youtube, iar CNCD nu indică faptul că filmulețul s-ar fi încadrat într-un demers mai larg al autorului îndreptat împotriva BOR⁶⁷.

Argumentul caracterului disproporționat de agresiv al afirmațiilor a fost argumentul Colegiului Director al CNCD pentru a reține intenția de a se atinge grav demnitatea umană a persoanelor aparținând unui cult. A fost sancționată calificarea voturilor persoanelor care aparțin Cultului Baptist drept „voturi satanice”, împreună cu imputarea unor „fapte” neadevărate – privind caracterul creștin al cultului⁶⁸. În altă cauză, pe lângă caracterul disproporționat al afirmațiilor, a cântărit pentru constatarea discriminării modul în care a procedat moderatorul emisiunii. Acesta a menționat pe tot parcursul emisiunii, în mod repetat, religia catolică a primarului, a părinților și bunicilor acestuia, fără a da drept la replică și fără a se documenta despre situația reală⁶⁹.

Atunci când nu poate reține niciun element de incitare și nici intenția de a aduce atingere demnității, CNCD verifică dacă afirmațiile conduc la existența unui „pericol evident și prezent” (*clear and present danger*⁷⁰) la adresa persoanei sau a grupului vizat de afirmațiile în cauză. Nu am identificat în această materie o cauză în care să se fi reținut un astfel de pericol, ci două exemple în care Colegiul Director al CNCD a stabilit că nu există pericolul. În cauza de mai sus, privind emisiunea TV de mondenități în care se face referire la faptul că administratorii altui post TV „nu au Dumnezeu”, CNCD a statuat că există posibilitatea reacției publice la adresa declarațiilor părții reclamate, situație ce indică lipsa pericolului imediat⁷¹. În altă cauză, în care un deputat a afirmat într-o emisiune televizată pe tema pașapoartelor biometrice că „ateii sunt oameni periculoși”, CNCD a statuat că a fost prezentat un punct de vedere personal, care nu conține elemente exprese de incitare la ură pe criteriul libertății de conștiință⁷².

Mă voi referi și la două cauze în care Colegiul Director al CNCD a examinat dacă descrieri negative ale unor culte religioase în manualele de studiu reprezintă discriminare pe criteriul religie. Prima se referă la descrierea cultului Baha’i în manualul de religie *Cultul Ortodox pentru clasa a XI-a*⁷³, a doua la descrierea cultelor protestante în manualul *Introducere în Sociologie* al SNSPA, specializarea Comunicare și Relații Publice⁷⁴. Cele două spețe au în comun mesajul transmis, prin care se creează o atmosferă ostilă față de aceste comunități religioase, descrise ca „secte” ale căror membri dovedesc o azeziune fanatică și practică acte de „prozelitism insistent”, reprobabile social. Există însă și diferențe semnificative care au stat probabil la baza soluționării diferite a celor două cauze de către CNCD – în prima, CNCD a încadrat faptele la discriminare, în a doua, nu.

O diferență îl constituie modul de exprimare. În prima cauză se folosesc multiple exprimări negative explicite, care ofensează: membrii Baha’i ar fi „unelte ale Satanei sau porți ale iadului”, reprezintă „pericol pentru societate”, ar produce un „fenomen combătut în

⁶⁷ CNCD, Hotărârea nr. 138 din 17.02.2016.

⁶⁸ CNCD, Hotărârea nr. 53 din 6.02.2013.

⁶⁹ CNCD, Hotărârea nr. 517 din 17.09.2014.

⁷⁰ Testul *clear and present danger* își are originea în jurisprudența Curții Supreme a SUA, *Schenck v. United States*, 249 U.S. 47 (1919).

⁷¹ CNCD, Hotărârea nr. 164 din 24.02.2016.

⁷² CNCD, Hotărârea nr. 229 din 8.09.2010.

⁷³ CNCD, Hotărârea nr. 279 din 2.10.2007.

⁷⁴ CNCD, Hotărârea nr. 539 din 28.11.2007.

societate”, ar adopta „mijloace nedemne de evanghelie”⁷⁵. În speța a doua, autorul afirmațiilor abordează problematica religiei din punct de vedere sociologic, nu teologic: se referă la „devianță” în sensul sociologiei, indică referințe recunoscute în mediul academic și „nu folosește un limbaj discriminatoriu *per se*”⁷⁶. În al doilea rând, publicul cărui i se adresează cele două texte diferă. În primul caz este vorba despre elevi de liceu, la ora de religie ortodoxă, în al doilea caz, de studenți de facultate, la specializarea Comunicare și Relații Publice. Așadar, CNCD pare să fi diferențiat cele două spețe în funcție de îndeplinirea condiției „pericol evident și prezent” (*clear and present danger*) în fața îndochinării⁷⁷. Spre deosebire de elevii de liceu, la nivel universitar, marja de apreciere de către studenți a ideilor, informațiilor și conceptelor prezentate este mult mai largă. Ei au posibilitatea de a se documenta, cerceta comparativ, analiza și critica. Mergând mai departe, Timothy Garton Ash aduce argumente de ce este important să apărăm libertatea academică, în care persoanele pot să se angajeze în dezbateri de idei fără grija de sancționare⁷⁸.

În concluzie, criteriul religie este tratat de către CNCD ca un „criteriu suspect”, adică protejat în mod special chiar în contextul libertății de exprimare, atunci când sunt depășite limitele ei. În cei peste 12 ani de cazuistică, CNCD și-a rafinat testul pe care îl aplică unui discurs pentru a determina dacă acesta încalcă sau nu limitele libertății de exprimare. În prezent, nu este suficient ca discursul să fie unul ofensiv, degradant, care nu contribuie la dezbaterea publică. Sunt sancționate afirmațiile care instigă la ură sau au caracter de propagandă naționalist-șovină, iar în cazul în care nu se pot reține aceste aspecte, trebuie să existe fie intenția de a aduce atingere demnității persoanei, fie un pericol evident și prezent pentru persoanele vizate de afirmațiile respective.

III. Exercițarea religiei în spații sau structuri „închise”⁷⁹

Atunci când prin intervenția statului manifestarea libertății de religie este involuntar adusă din sfera privată în sfera publică, apar nevoi diferite, provenind din existența diversității religioase în societate – ceea ce răspunde nevoilor cetățeanului sau cetățenei care aparține cultului majoritar creștin-ortodox nu răspunde nevoilor cetățeanului sau cetățenei care aparține cultului minoritar Adventist de Ziua a Șaptea sau cultului Musulman etc. A aplica un model unic în aceste situații înseamnă adesea a ignora cu bună știință particularitățile minorităților religioase, cu efecte semnificative asupra exercitării în condiții egale a drepturilor tuturor persoanelor.

CNCD a fost sesizat cu o varietate de cauze în care s-a pus în discuție lipsa acomodării nevoilor persoanelor care nu se regăsesc în majoritatea creștin-ortodoxă: de la manifestarea

⁷⁵ CNCD, Hotărârea nr. 279 din 2.10.2007.

⁷⁶ CNCD, Hotărârea nr. 539 din 28.11.2007.

⁷⁷ O analiză comparativă a celor două hotărâri, în care se evidențiază „dreptul elevului de a nu fi îndochinat” este făcută de G. Andreescu, Manualele: discriminare ori îndochinare?, în NRDO nr. 4, 2007, p. 28-37.

⁷⁸ T.G. Ash, Free Speech: Ten Principles for a Connected World, Yale University Press, London, 2016, p. 154-157.

⁷⁹ Unii autori se referă nu la „spații închise”, ci la „persoane captive”. (G. Andreescu, Evoluția culturii drepturilor omului versus evoluția culturii de securitate, în RRDO nr. 28/2004, p. 49-60) sau, în cazul elevilor, la „audiență captivă” (G. Andreescu, L. Andreescu, The European Court of Human Rights’ Lautsi Decision: Context, Contents, Consequences, în JSRI vol. 9, nr. 26, Summer 2010, p. 47-74).

religiei în regimul penitenciar, până la găsirea unui loc de veci și înmormântarea unei persoane de altă religie, de la organizarea unor concursuri sau manifestații cu caracter religios în școală până la studiul materiei *Religie* în cadrul învățământului general obligatoriu.

Regimul penitenciar este poate cea mai clară ilustrare a ceea ce înțeleg în acest articol prin „spațiu închis” – structura statală în care libertatea individului, înțeleasă la modul general, nu doar libertatea fizică, este restrânsă de către autoritatea statului. De exemplu, regimul de hrană în penitenciar este controlat și asigurat exclusiv de către stat, ceea ce implică asumarea unor responsabilități inclusiv în ceea ce privește respectarea libertății de gândire, religie și conștiință, în condițiile în care asigură un echilibru între interesele instituției și ale celorlalți deținuți și interesele persoanei în cauză⁸⁰. CNCD a primit mai multe sesizări de la persoane private de libertate prin care reclamau faptul că autoritatea penitenciară a amânat un timp îndelungat rezolvarea cererilor lor de a avea un regim de hrană conform cu principiile religiei căreia îi aparțin (de exemplu fără carne de porc, regim musulman etc.). În cazul unuia dintre penenți a durat opt luni până când i s-a rezolvat cererea. Acesta a trebuit să-și reînnoiască solicitarea de fiecare dată când era mutat în alt loc de deținere. A trebuit în plus să aducă adeverință de la cultul religios de care aparține⁸¹. În alte două cazuri, penenții au ajuns la refuz de hrană și internarea în spital pentru că nu li s-a rezolvat acest tip de cerere⁸². Alte situații reclamate de la persoane private de libertate sunt refuzul de botezare într-o religie minoritară, dacă a mai rămas mai puțin de un an până la eliberare⁸³ și lipsa asistenței religioase pentru cei care aparțin altor culte decât cel creștin-ortodox, în condițiile în care singurul preot disponibil în penitenciar este cel ortodox⁸⁴.

Din păcate, în toate cazurile de mai sus, CNCD a decis că nu este competent să se pronunțe asupra condițiilor de viață din penitenciar, motivând că este o chestiune care ține de competența exclusivă a judecătorului delegat pentru executarea pedepselor privative de libertate, conform Legii nr. 275/2006 privind executarea pedepselor⁸⁵. Într-adevăr, prevederile acestei legi stipulează o procedură specială prin care persoanele aflate în executarea unei pedepse privative de libertate pot să își apere drepturile în legătură cu condițiile de executare a pedepsei. Rațiunea introducerii acestei proceduri speciale este de a ajuta persoanele în cauză să aibă acces mai rapid și facil la justiție. Într-o cauză din luna noiembrie 2016, CEDO califică această procedură ca fiind un remediu efectiv chiar într-un caz privind neacordarea unui regim de hrană corespunzător religiei, cu toate că această concluzie nu s-a întemeiat și pe existența unor hotărâri judecătorești concrete ale judecătorului delegat, în care drepturile persoanelor în această materie să fie efectiv apărute⁸⁶. Cu atât mai mult, în contextul deciziei de inadmisibilitate de mai sus, instituția judecătorului delegat nu trebuie să se transforme într-o modalitate de a restrânge accesul egal la justiție și la remedii efective pentru deținuți, prin excluderea lor de la celelalte remedii disponibile cetățenilor care nu sunt privați de libertate – între ele, procedura în fața CNCD. Colegiul Director al CNCD ar trebui să aibă aceeași abordare ca în cazurile privind concedierea femeilor însărcinate. Deși legea acordă

⁸⁰ CEDO, *Jakobiski c. Poloniei*, nr. 18429/06, 7 decembrie 2010, paragraf. 50.

⁸¹ CNCD, Hotărârea nr. 588 din 17.12.2012.

⁸² CNCD, Hotărârea nr. 338 din 3.10.2012 și Hotărârea nr. 57 din 14.02.2006.

⁸³ CNCD, Hotărârea nr. 145 din 13.04.2011.

⁸⁴ CNCD, Hotărârea nr. 212 din 1.06.2011.

⁸⁵ Legea nr. 275/2006 privind executarea pedepselor, art. 6, 38, 39.

⁸⁶ CEDO, *Berghea și Turan c. României*, nr. 7242/14 și 7853/14, 8 noiembrie 2016.

inspectoratelor teritoriale de muncă competența soluționării cauzelor⁸⁷, CNCD consideră că are o competență alternativă în materie, în temeiul O.G. nr. 137/2000⁸⁸.

Dacă rațiunea din spatele introducerii procedurii în fața judecătorului delegat ține de introducerea unei proceduri cu caracter de disciplină internă la nivelul sistemului penitenciar, atunci intervenția CNCD este legitimată prin competența alternativă valabilă în raport cu procedura disciplinară internă de la nivelul poliției. În acest din urmă caz, Înalta Curte de Casație și Justiție (ICCJ) a decis într-o cauză privind preținse fapte de discriminare săvârșite de agenți de poliție că aceștia nu se pot sustrage de la aplicarea O.G. nr. 137/2000, chiar dacă există procedura controlului ierarhic, în condițiile în care „obiectivele urmărite de legiuitor prin cele două acte normative menționate [sunt] diferite”⁸⁹.

În ultimă instanță, dacă Colegiul Director al CNCD nu ar fi găsit competent de ICCJ să examineze petițiile individuale care vin din penitenciare, CNCD ar putea să își asume un rol activ în asigurarea egalității și nediscriminării pentru persoanele private de libertate la nivelul sistemului penitenciar în ansamblu. CNCD are obligația să își îndeplinească rolul activ autosesizându-se în legătură cu politicile sau cu absența politicilor din sistemul penitenciar, pornind de la mulțimea sesizărilor individuale pe care le-a declarat dincolo de competența sa. Până astăzi, refuzând această abordare pro-activă, CNCD a evitat să facă orice fel de considerații privind problemele care țin de esența a ceea ce înseamnă manifestarea în condiții egale a libertății de religie în spații închise, deși acestea îi fuseseră semnalate timp de zece ani.

Ultima cauză dintre cele menționate anterior, privind lipsa asistenței religioase pentru persoane care aparțin altor culte decât cel creștin-ortodox, rezultă din existența unui singur preot, de religie creștin-ortodoxă, situație generală în penitenciarele din România⁹⁰. Petiția de mai sus, respinsă și ea de CNCD pe motiv de necompetență, pune în lumină alte două hotărâri ale CNCD, de data aceasta soluționate pe fond, din care reiese că problema își are originea în lege, nu din faptul că nu ar exista cereri de asistență religioasă din partea enoriașilor aparținând unor culte religioase minoritare⁹¹.

În anul 2005, APADOR-CH sesiza CNCD în legătură cu pretinsul caracter discriminatoriu al unor prevederi din Legea nr. 195/2000 privind constituirea și organizarea clerului militar și din Protocolul încheiat de Ministerul Justiției cu Biserica Ortodoxă Română referitor la asigurarea asistenței religioase în penitenciare⁹². Asociația reclama faptul că prin includerea unor condiții legale⁹³ erau excluși de la angajarea în clerul militar slujitori ai unor culte care nu aveau organizat învățământ de licență în Teologie pastorală sau slujitori ai unor entități religioase nerecunoscute de lege, ca și cult sau recunoscute sub formă de asociații sau grupuri religioase. Prin protocolul încheiat de Ministerul Justiției cu BOR, totalitatea activităților derulate prin Serviciul de Asistență Religioasă, adresate tuturor deținuților, indiferent de

⁸⁷ Legea nr. 202/2002 privind egalitatea de șanse între femei și bărbați, art. 37 alin. (3).

⁸⁸ De exemplu, CNCD, Hotărârea nr. 417 din 15 decembrie 2010, Hotărârea nr. 28 din 18 ianuarie 2012, Hotărârea nr. 61 din 6 februarie 2013.

⁸⁹ ICCJ, Decizia nr. 2805 din 13.06.2014.

⁹⁰ Și în mod similar, în unitățile militare – CNCD, Hotărârea nr. 212 din 1.06.2011.

⁹¹ CNCD, Hotărârea nr. 202 din 2.08.2005, Hotărârea nr. 43 din 9.02.2011.

⁹² APADOR-CH, Raport de activitate al APADOR-CH 2005, Secțiunea III, 1.2, disponibil la (<http://www.apador.org/aspecte-privind-evolutia-situatiei-drepturilor-omului-in-romania-si-activitatea-apador-ch-raport-2005/>).

⁹³ Legea nr. 195/2000 privind constituirea și organizarea clerului militar, art. 9.

religie, erau puse sub autoritatea Patriarhiei Române. Preotului capelan, care în toate cazurile este ortodox, îi sunt acordate atribuții semnificative care se întind asupra tuturor deținuților și a personalului din unitatea penitenciară, nu doar asupra enoriașilor săi: acesta participă în comisia de eliberare condiționată, avizează numirea responsabililor de cameră ș.a. Activitatea lui se desfășoară mai ales în mijlocul deținuților, nu al acordării de asistență spirituală individuală, la cerere, în spiritul legii⁹⁴.

În anul 2005, când CNCD s-a pronunțat în această cauză, nu fusese adoptată Decizia nr. 997 din 7 octombrie 2008 prin care Curtea Constituțională a României limita competențele Consiliului⁹⁵. Ca răspuns la petiția primită, Colegiul Director al CNCD a constatat că prevederile din Legea nr. 195/2000 privind condițiile de recrutare sunt discriminatorii pe criteriul religie pe considerentul că „dacă se asigură asistența religioasă cultelor recunoscute de lege, atunci, în condiții de egalitate, trebuie asigurată asistența religioasă și persoanelor care fac parte din asociații sau grupări religioase”⁹⁶. De asemenea, Colegiul Director a constatat că atribuțiile acordate prin protocol preotului capelan depășesc în mod semnificativ activitatea de acordare a asistenței religioase a deținuților acordată individual, la cerere, punând presiune asupra deținuților: „persoanele private de libertate și deținute în unități specifice pot fi ușor supuse presiunilor de orice fel, inclusiv celor de ordin religios (...) nu au o capacitate de opțiune cu adevărat liberă”⁹⁷.

În ciuda faptului că CNCD a recomandat Ministerului Justiției să ia toate măsurile necesare în vederea eliminării prevederilor discriminatorii din protocol și din Legea nr. 195/2000, în anul 2010, art. 9 din Legea nr. 195/2000 era neschimbat⁹⁸, ceea ce a dus la un nou caz examinat de CNCD⁹⁹. De această dată, Colegiul Director al CNCD nu s-a mai pronunțat asupra legii, ci asupra situației de fapt, anume că din cei 74 de preoți militari încadrați în unitățile militare ale Ministerului Apărării Naționale, 72 sunt preoți ortodocși, în timp ce doar unul aparține Bisericii Romano-Catolice și unul, Alianței Evanghelice din România (compusă din Biserica Baptistă, Biserica Evanghelică și Biserica Penticostală). Dar, în lipsa unor cereri din partea cultelor sau a militarilor privind asigurarea asistenței religioase din partea clerului aparținând altor culte, CNCD a constatat că situația de fapt prezentată mai sus este justificată obiectiv și nu reprezintă discriminare conform art. 2 din O.G. nr. 137/2000¹⁰⁰.

Găsirea unui loc de veci într-un cimitir este altă situație în care persoanele nu au libertatea de alegere, ci trebuie să se supună rigorilor legii și devine o problemă pentru cei aparținând unor religii minoritare, în localitățile în care singurul cimitir este cel confesional ortodox.

Statul are obligația să ofere soluții pentru ca persoanele să poată fi înmormântate în ritul lor. Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor a stipulat

⁹⁴ CNCD, Hotărârea nr. 202 din 2.08.2005.

⁹⁵ Decizia nr. 997 din 7 octombrie 2008 a Curții Constituționale a României limitează competența CNCD în legătură cu examinarea actelor normative la: „posibilitatea de a constata existența unor discriminări în conținutul unor acte normative și la formularea de recomandări sau sesizarea autorităților competente pentru a modifica respectivele texte de lege”, fără ca în cadrul activității sale jurisdicționale să aibă competența de a anula textul unor acte normative cu caracter discriminatoriu și nici de a substitui textul discriminatoriu cu dispoziții cuprinse în alte acte normative.

⁹⁶ CNCD, Hotărârea nr. 202 din 2.08.2005.

⁹⁷ Idem.

⁹⁸ Art. 9 din Legea nr. 195/2000 a rămas neschimbat până astăzi.

⁹⁹ CNCD, Hotărârea nr. 43 din 9.02.2011.

¹⁰⁰ Idem.

faptul că autoritățile administrației publice locale au obligația de a înființa cimitire comunale și orășenești în fiecare localitate, organizate în sectoare corespunzătoare fiecărui cult recunoscut, la cererea cultelor care funcționează în localitatea respectivă. Dacă într-o localitate nu există cimitire comunale și unele culte nu au cimitire proprii, persoanele decedate care aparțineau cultelor respective pot fi înhumate potrivit ritului propriu, în cimitirele existente în funcțiune, cu excepția cimitirelor aparținând cultelor mozaic și musulman¹⁰¹. Această prevedere a fost preluată și în recent adoptata Lege nr. 102/2014 privind cimitirele, crematoriile umane și serviciile funerare¹⁰². Chiar dacă există un cadru legislativ clar, totuși au apărut cazuri în care comunitatea locală sau administratorul cimitirului, respectiv consiliul parohial ortodox, a ridicat obstacole în calea exercitării acestui drept prevăzut de lege pe criteriul religiei în cazul persoanelor care nu aparțin cultului ortodox. În cele trei cauze care abordează această problemă¹⁰³, CNCD nu a reușit să meargă în profunzimea problemei și să examineze cum este aplicat cadrul legislativ, ci s-a limitat să afirme că există un cadru legal nediscriminatoriu¹⁰⁴.

În luna octombrie 2015, CNCD a fost sesizat cu o plângere din partea rudelor unei persoane defuncte, de religie Adventistă de Ziua a Șaptea. Consiliul parohial ortodox, care avea în administrare singurul cimitir din localitate, un cimitir confesional ortodox, a condiționat înhumarea persoanei de „neefectuarea niciunui act de prozelitism religios al altui cult decât cel ortodox”¹⁰⁵. Ulterior, familia a aflat că prin această condiție, preotul ortodox înțelege inclusiv serviciul religios aferent înhumării. În consecință, persoana a fost înhumată într-o localitate aflată la 20 de km depărtare. În apărare, Patriarhia Română și Arhiepiscopia Argeșului și Muscelului au invocat prevederile Regulamentului pentru organizarea și funcționarea cimitirelor parohiale și mănăstirești din cuprinsul Patriarhiei Române¹⁰⁶, un document adoptat de Patriarhia Română, Cancelaria Sfântului Sinod, care interzice prozelitismul religios în aceste cimitire cu ocazia înhumării celor de alte religii.

Colegiul Director al CNCD s-a eschivat de la examinarea pe fond a cauzei de mai sus, admițând o excepție de procedură pentru tardivitatea depunerii cererii¹⁰⁷. Am folosit termenul „eschivat” pentru cel puțin două motive. În primul rând, felul în care CNCD a calculat termenul de un an de la săvârșirea faptelor este criticabil – el a statuat că termenul curge de la data la care a fost comunicată condiția că este interzisă orice formă de prozelitism (31.08.2014), nu de la data de 17.10.2014, când s-a primit refuzul propriu-zis de înmormântare. Petenții au cunoscut abia la data refuzului propriu-zis că părțile reclamate înțeleg prin „orice formă de prozelitism”, însăși desfășurarea ritualului de înhumare a persoanei

¹⁰¹ Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, art. 28. Această prevedere a fost preluată în actuala Lege nr. 102/2014 privind cimitirele, crematoriile umane și serviciile funerare, art. 5.

¹⁰² Lege nr. 102/2014 privind cimitirele, crematoriile umane și serviciile funerare, art. 5.

¹⁰³ CNCD, Hotărârea nr. 76 din 2.04.2007, Hotărârea nr. 340 din 5.09.2011, Hotărârea nr. 284 din 6.04.2016.

¹⁰⁴ CNCD, Hotărârea nr. 340 din 5.09.2011.

¹⁰⁵ CNCD, Hotărârea nr. 284 din 6.04.2016.

¹⁰⁶ Patriarhia Română, Cancelaria Sfântului Sinod, Regulamentul pentru organizarea și funcționarea cimitirelor parohiale și mănăstirești din cuprinsul Patriarhiei Române, art. 39, disponibil la (<http://bibliocanonica.com/regulamentul-pentru-organizarea-si-functiunea-cimitirelor-parohiale-si-manastiresti-din-cuprinsul-patriarhiei-romane/>).

¹⁰⁷ CNCD, Hotărârea nr. 284 din 6.04.2016.

conform orânduiei propriului cult religios. Legea în materie le permite „înhumarea potrivit ritului propriu”, așa cum am arătat mai sus. În al doilea rând, ceea ce trebuia să examineze CNCD era fapta continuă, anume că regulamentul de mai sus, un document emis de o entitate privată, nu o instituție a statului, impune înhumarea fără serviciu religios în cazul persoanelor care nu aparțin cultului ortodox, în ciuda existenței unei obligații legale de a permite „înhumarea potrivit ritului propriu”.

Programarea zilei de sâmbătă pentru organizarea unor evenimente cheie de participare publică vine în contradicție cu libertatea de religie a persoanelor aparținând unor culte religioase minoritare, cum ar fi Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea, pentru care sâmbăta este zi sfântă, destinată exclusiv rugăciunii. Această categorie de persoane este exclusă, în practică, de la participarea publică la evenimentele programate sâmbăta.

Una dintre primele cauze examinate de CNCD pe această temă vizează organizarea referendumului național din anul 2007 într-o zi de sâmbătă¹⁰⁸. Sesizarea a fost introdusă de Asociația pentru Solidaritate și Libertate de Conștiință în apărarea dreptului la vot al persoanelor aparținând cultului religios Adventist de Ziua a Șaptea. În ciuda faptului că CNCD a reținut în cauză incidența a două impedimente de procedură majore, care ar fi justificat respingerea petiției fără examinarea fondului, Consiliul s-a pronunțat că nu pot fi reținute fapte de discriminare¹⁰⁹. Din hotărârea sa, criticabilă, nu e clar în legătură cu ce grup religios s-a pronunțat CNCD, în condițiile în care Colegiul Director al CNCD reține că Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea din România, adică tocmai reprezentanta grupului de persoane pretins afectate, a declarat că nu se consideră parte vătămată în cauză. În al doilea rând, se pune întrebarea dacă CNCD era competent să examineze cauza, având în vedere că deja Curtea Constituțională validase constituționalitatea propunerii de organizare a referendumului. În al treilea rând, argumentul era de nesuținut: ideea că ziua de sâmbătă, și nu de duminică, fusese aleasă întrucât Parlamentul avea un termen limitat la dispoziție – 30 de zile – era contrazisă că în acest interval sunt tot atât de multe zile de sâmbătă, cât de duminică.

Colegiul Director nu indică în mod explicit ce alte motive de oportunitate a avut în vedere Parlamentul pentru decizia luată. În opinia separată exprimată de unul dintre membrii Colegiului Director¹¹⁰ se face observația că măsura nu este necesară într-o societate democratică de vreme ce criteriul „o anumită oportunitate” nu reprezintă un scop legitim de restrângere a exercițiului drepturilor fundamentale – precum siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății și moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora, conform Constituției¹¹¹ și Convenției europene a drepturilor omului¹¹².

Ulterior, CNCD s-a mai pronunțat în cel puțin trei cauze pe tema de mai sus¹¹³, luând hotărâri care apar contradictorii, întrebarea pusă era directă și clară: trebuie să ia în calcul organizatorii unor evenimente cheie de participare publică evitarea zilei de sâmbătă, pentru a nu exclude persoanele care aparțin cultelor care au această zi rezervată exclusiv activităților religioase?

¹⁰⁸ CNCD, Hotărârea nr. 316 din 8.10.2007.

¹⁰⁹ Idem.

¹¹⁰ CNCD, Hotărârea nr. 316 din 8.10.2007, Opinie separată.

¹¹¹ Constituția României, art. 53 alin. (1).

¹¹² Convenția europeană a drepturilor omului, art. 8 alin. (2), art. 9 alin. (2), art. 10 alin. (2).

¹¹³ CNCD, Hotărârea nr. 407 din 7.11.2007, Hotărârea nr. 478 din 21.10.2015, Hotărârea nr. 540 din 24.08.2016.

Într-o cauză privind organizarea de alegeri pentru conducerea unei organizații neguvernamentale, Asociația Nevăzătorilor din România, Colegiul Director al CNCD a constatat discriminarea indirectă¹¹⁴. CNCD și-a motivat hotărârea reținând existența unui comportament pasiv al părții reclamate cu privire la solicitările petentului de a stabili adunările generale ale asociației în alte zile decât cele de sâmbătă, dezavantajându-l în mod nejustificat pe petent, în comparație cu alte persoane, ceea ce a condus la încălcarea principiului egalității între cetățeni în exercitarea dreptului la libertate de gândire, conștiință și religie și a dreptului la libertate de întrunire și de asociere¹¹⁵.

Problema privind planificarea zilei de sâmbătă pentru diferite activități apare mai des în mediul școlar, în particular la organizarea etapelor olimpiadelor la diferite obiecte de studiu, concursuri organizate de Ministerul Educației prin inspectoratele școlare județene, deschise tuturor elevilor, cu condiția să se califice la fiecare etapă în parte. În anul 2007, CNCD a enunțat explicit că Ministerul Educației trebuie să țină cont de convingerile religioase ale elevilor la momentul stabilirii datelor pentru susținerea anumitor etape ale concursurilor/examenelor pe care le organizează, reiterând o recomandare în acest sens dată anterior aceleiași instituții¹¹⁶. Totuși, în anul 2016, CNCD a decis că nu există un drept încălcat deoarece până la definitivarea procedurii în fața CNCD, eleva nu se calificase la etapa în legătură cu care formulase reclamația în cauză¹¹⁷. Considerăm că prin această hotărâre, Colegiul Director al CNCD a pierdut din vedere un aspect esențial: reclamația, semnată de tatăl concurente, se referă la refuzul autorităților de a soluționa favorabil cererea petentului în legătură cu schimbarea zilei pentru olimpiadă, etapa județeană, cerere cu caracter administrativ, adresată cu un timp înaintea desfășurării etapei respective și înainte de a cunoaște dacă fiica se va califica sau nu. În condițiile în care fiica era deja exclusă din start de la participarea la etapa județeană prin fixarea zilei de organizare, ce importanță mai avea dacă se califică sau nu la acea etapă? Prin această ultimă hotărâre, CNCD se alinia argumentului adus de minister, că olimpiada este un concurs la care elevii aleg să participe sau nu, situație diferită de cea a unui examen obligatoriu. Respingem o astfel de argumentare cu motivația că elevul care aparține cultelor religioase respective nu are în realitate opțiunea de a se participa la concurs, de vreme ce participarea duce la încălcarea propriei religii. Similar cu situația din cauza CEDO, *Belgian Linguistic*, în care studierea în limba maternă nu era la acel moment un drept prevăzut de lege¹¹⁸ (la fel ca învățământul obligatoriu în România), în momentul în care autoritățile creează o oportunitate deschisă elevilor, acestea au obligația de a asigura condiții egale de participare tuturor (inclusiv elevilor aparținând cultelor religioase minoritare).

Pe lângă conținutul manualelor de religie și organizarea concursurilor școlare sâmbăta, analizate pe larg mai sus, CNCD a avut și alte ocazii să se pronunțe asupra problematicei mai largi a religiei în școală: studiul religiei în școală și felul în care această politică educațională produce efecte asupra elevilor aparținând unor culte religioase minoritare, afișarea simbolurilor religioase în unitățile de învățământ obligatoriu și organizarea unor servicii religioase cu ocazia festivității de deschidere a anului școlar.

¹¹⁴ CNCD, Hotărârea nr. 478 din 21.10.2015.

¹¹⁵ CNCD, Hotărârea nr. 478 din 21.10.2015.

¹¹⁶ CNCD, Hotărârea nr. 407 din 7.11.2007.

¹¹⁷ CNCD, Hotărârea nr. 540 din 24.08.2016.

¹¹⁸ CEDO, *Referring to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium c. Belgium*, nr. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64, hotărârea din 23 iulie 1968.

Introducerea studierii religiei în cadrul trunchiului comun, a ridicat în mod inevitabil o serie de probleme organizatorice care trebuie rezolvate pentru a asigura că toți elevii beneficiază de condiții egale de exercitare a dreptului astfel creat, de a studia în manieră confesională denomi-națiunea la care s-au înscris. CNCD a avut ocazia să examineze trei dintre aceste probleme: înscrierea elevilor pentru studiul materiei Religie¹¹⁹, asigurarea profesorilor de religie pentru fiecare confesiune, conform opțiunii elevilor¹²⁰, organizarea olimpiadei de religie¹²¹. Ne referim în cele ce urmează la aceste teme, pe rând.

În anul 2007, un petent a reclamat la CNCD faptul că elevii aparținând unor culte religioase minoritare (greco-catolici) nu au posibilitatea de a beneficia de studierea materiei Religie în cadrul trunchiului comun (plătit de la buget), spre deosebire de colegii lor de religie ortodoxă¹²². Școala este obligată să asigure un profesor la religia respectivă dacă se poate forma o grupă de cel puțin 10 elevi. Petentul susține că impunerea aceleiași număr de elevi pentru formarea unei grupe pentru materia Religie, la fel ca pentru alte materii de studiu, discriminează împotriva elevilor care aparțin minorităților religioase, fiind nevoie să se ia măsuri speciale în cazul lor. Colegiul Director al CNCD s-a limitat la a constata că în cauză nu există o discriminare directă, argumentând că legea este aceeași pentru toți elevii – formarea grupelor de minim 10 elevi (în situații excepționale, aprobate de ISJ, se admit și grupele formate din 7 elevi) pentru ca să se aloce și să se plătească un profesor de religia respectivă. În caz contrar, elevul poate să aducă un atestat din partea cultului pe care-l frecventează privind studiul religiei la cultul respectiv¹²³. Fără a formula explicit în motivarea hotărârii considerente care țin de existența unei forme de discriminare indirectă, pe care în mod obișnuit le evidențiază, dar sugerându-le, Colegiul Director al CNCD a trecut direct la analiza proporționalității respectivei măsuri.

Hotărârea CNCD este criticabilă din mai multe puncte de vedere. Reclamația a privit faptul că statul plătește pentru orele de religie ale unor elevi, în timp ce pentru alți elevi (minoritari) nu plătește aceste ore, lăsându-i să găsească singuri resursele necesare în mediul privat (la cultul religios căruia îi aparțin). Acest tratament este în mod evident un tratament diferit care are la bază faptul că elevul respectiv aparține unei minorități religioase pentru care nu există profesor în respectiva școală. Așadar, în cauză forma de discriminare este directă, nu indirectă, cum a lăsat să se înțeleagă CNCD din motivare. Pentru argumentarea acestei poziții, este relevantă analiza pe care Christopher McCrudden o face jurisprudenței recente a CJUE¹²⁴ în legătură cu cele două forme de discriminare – directă și indirectă¹²⁵.

În al doilea rând, la examinarea proporționalității, Colegiul Director al CNCD a omis un aspect fundamental: că materia Religie face parte din trunchiul comun. Prin urmare, acestea nu i se pot aplica regulile de la materiile opționale în ceea ce privește formarea grupelor. De exemplu, la materia obligatorie Matematică, nu se pune problema dacă există numărul de elevi necesar formării grupeii. Pur și simplu, se asigură profesor de Matematică în școala

¹¹⁹ CNCD, Hotărârea nr. 520 din 29.10.2009.

¹²⁰ CNCD, Hotărârea nr. 510 din 20.12.2007.

¹²¹ CNCD, Hotărârea nr. 23 din 4.05.2010.

¹²² CNCD, Hotărârea nr. 510 din 20.12.2007.

¹²³ Idem.

¹²⁴ CJUE, C-83/14 *CHEZ Razpredelenie c. Bulgaria*, hotărârea din 16 iulie 2015, parag. 80-86.

¹²⁵ C. McCrudden, *The New Architecture of EU Equality Law after CHEZ: Did the Court of Justice reconceptualise direct and indirect discrimination?*, în *European Equality Law Review* nr. 1/2016, p. 5-7.

respectivă. Desigur, în cazul studierii unei religii minoritare precum Hinduismul, într-un mic oraș de provincie, asigurarea profesorului ar pune o povară disproporționată. Dar un astfel de argument nu se poate susține în cazul studierii religiei Greco-Catolice în județul Bihor – situația reclamată în petiție. CNCD ar fi trebuit să examineze criteriul proporționalității în situația în care școala nu plătește și nu oferă alternative pentru unii elevi sau dacă existau modalități mai adecvate de a se răspunde unei nevoi educaționale, în condițiile de fapt și de drept existente – formarea unor grupe cu un număr mai mic de elevi, plata orelor către cultul religios respectiv, găsirea unor voluntari etc. Regulamentul de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar, invocat în cauză, prevede posibilitatea ca în situații speciale, grupele să se constituie sub efectiv dacă există aprobarea Ministerului Educației și Cercetării¹²⁶.

În anul 2008, tutorele unui elev a reclamat la CNCD faptul că profesoara de religie a înscris automat elevul pentru studiul materiei Religie Ortodoxă, înregistrând absențe și fiind trecut corigent, în ciuda faptului că tutorele informase la începutul anului școlar diriginta că elevul aparține cultului romano-catolic și frecventează orele de religie din cadrul Catedralei Sfântul Iosif¹²⁷. Colegiul Director al CNCD a reținut că nu s-au săvârșit fapte de discriminare întrucât profesoara reclamată nu a avut o atitudine adversă față de elev, iar situația școlară a elevului s-a rezolvat prin comunicarea între dirigintă și profesoara de religie¹²⁸. Prin această hotărâre, CNCD a omis să examineze însăși esența petiției – modul de înscriere al elevilor la materia Religie. Conform art. 9 alin. (2) din Legea învățământului nr. 84/1995, preluat în art. 18 alin. (2) din Legea nr. 1/2011, înscrierea pentru materia Religie Ortodoxă se făcea automat pentru toți elevii, indiferent de apartenența lor religioasă, urmând ca ulterior, elevii majori sau părinții elevilor minori să își poată manifesta prin cerere scrisă dorința de a nu studia materia Religie. Abia în anul 2016, Curtea Constituțională a României a stabilit neconstituționalitatea prevederilor legale de mai sus, impunând ca pe viitor înscrierea la materia Religie sub o confesiune sau alta să se facă în baza cererii scrise a fiecărui elev făcută la începutul fiecărui an școlar¹²⁹.

Într-un caz din anul 2009, referitor la organizarea olimpiadei la materia Religie exclusiv pentru cultul creștin-ortodox și pentru cultele romano-catolic, reformat și unitarian (în limba maghiară), dar nu și pentru cultul religios greco-catolic, CNCD atrage atenția în motivarea hotărârii că ar fi de dorit să se organizeze o singură olimpiadă națională pentru această materie; miza participării elevilor indiferent de religie poate fi inclusiv faptul că diplomele obținute garantează înscrierea la unele facultăți umaniste¹³⁰. În cauză, Colegiul Director al

¹²⁶ Ordinul ministrului Educației și Cercetării nr. 4.925 din 8 septembrie 2005 pentru aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar, art. 13 alin. (4). În prezent se află în vigoare Ordinul ministrului Educației Naționale și Cercetării Științifice nr. 5.079 din 31 august 2016 privind aprobarea Regulamentului-cadru de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar care nu mai prevede explicit numărul minim de elevi pentru formarea grupelor și la art. 13 alin. (2) dă posibilitatea organizării unor grupe sub efectivul minim de elevi, în cazuri excepționale, temeinic motivate, pe baza aprobării consiliului de administrație al inspectoratului școlar.

¹²⁷ CNCD, Hotărârea nr. 520 din 29.10.2009.

¹²⁸ Idem.

¹²⁹ DCC nr. 669 din 12 noiembrie 2014. Pentru detalii privind adoptarea și aplicarea Deciziei nr. 669/2014 a CCR, vezi documentarul „Noi reglementări în înscrierea la ora de Religie. Decizii, comunicate, luări de poziție”, în NRDO nr. 1/2015, p. 81-131.

¹³⁰ CNCD, Hotărârea nr. 23 din 4.05.2010.

CNCD nu a constatat fapte de discriminare, deoarece alte culte religioase nu depuseseră pentru anul școlar respectiv cereri la Ministerul Educației pentru organizarea olimpiadei separat pentru elevii care aparțin cultului respectiv. Hotărârea rămâne importantă pentru recomandarea pe care o face și pentru argumente: faptul că pentru unele biserici, cum ar fi cea romano-catolică, reformată și unitariană se organizează o singură olimpiadă națională, arată că „ar fi posibil să se organizeze o singură olimpiadă pentru toate cultele religioase din România, cu teme generale de istoria religiilor, la care ar putea participa și persoanele care nu optează pentru ore de religie a unui anume cult, doar astfel putând respecta prevederea Legii nr. 489/2006, conform căreia «statul este neutru față de orice credință religioasă sau ideologie atee» [art. 9 alin. (1)]¹³¹. Această recomandare se află în setul mai amplu de recomandări făcut de Liga Pro Europa în singura cercetare asupra situației educației religioase în învățământul obligatoriu din școlile de stat, publicată în anul 2007¹³².

Principiul de mai sus, al neutralității statului față de orice cult religios, a rămas constant invocat în hotărârile CNCD până în prezent¹³³, fiind afirmat apoi și de Curtea Constituțională a României în ceea ce privește respectarea deciziei părinților privind educația religioasă a copiilor¹³⁴. Principiul a fost consacrat pentru prima dată de către CNCD în Hotărârea nr. 323 din 21.11.2006, privind simbolurile religioase în școală¹³⁵. CNCD se întemeiază pe prevederile art. 29 din Constituția României care stipulează: „cultele sunt autonome față de stat”¹³⁶ și adaugă ca temei juridic prevederile art. 9 alin. (1) din Legea nr. 489/2006¹³⁷. Afirmarea unui astfel de principiu de către o instituție din România era o premieră. Efectele juridice ale hotărârii CNCD au fost însă vulnerabile, întrucât soluția nu a fost întemeiată și pe argumente legale solide din O.G. nr. 137/2000, așa cum vom arăta mai jos.

Cazul își are originea într-o petiție trimisă de profesorul Emil Moise, a cărei fiică era elevă a Liceului de Artă „Margareta Sterian” din Buzău. Acesta reclama faptul că pe pereții cancelariei, holurilor și sălilor de clasă ale liceului erau afișate numeroase icoane care aparțin cultului ortodox, fapt care ar genera o atmosferă ostilă și degradantă, afectând demnitatea personală a elevilor – persoane agnostice sau de altă confesiune. Pe lângă situația particulară a liceului de mai sus, petentul reclama situația generală din toate unitățile școlare din România în care în afara orei de Religie se afișează aceste simboluri religioase¹³⁸. Colegiul Director al

¹³¹ Idem.

¹³² S. Enache (coord.), L. Andreescu, L. Ardelean, R. Cernea et alii, Educația religioasă în școlile publice: promovarea interesului superior al copilului în educația religioasă: monitorizarea educației religioase în școlile publice din România, Ed. Pro Europa, Târgu-Mureș, 2007, Capitolul 6.

¹³³ CNCD, Hotărârea nr. 323 din 21.11.2006, Hotărârea nr. 23 din 4.05.2010, Hotărârea nr. 340 din 23.11.2010, Hotărârea nr. 578 din 13.10.2014. Vom reveni asupra lui *in extenso* în următoarea secțiune.

¹³⁴ DCC nr. 669 din 12 noiembrie 2014.

¹³⁵ CNCD, Hotărârea nr. 323 din 21.11.2006.

¹³⁶ Constituția României, art. 29 alin. (5).

¹³⁷ Pe de altă parte, principiul autonomiei cultelor față de stat consacrat în Constituție garantează exclusiv neamestecul autorităților statului în treburile cultelor, nefiind o consacrare explicită a principiului separației între stat și culte. A se vedea în acest sens *Propunerile de modificare a textului constituțional*, susținute de 30 de organizații neguvernamentale, exprimate în cadrul Forumului Constituțional din luna mai 2013, care sugerează introducerea caracterului „laic” al statului român în descrierea acestuia din art. 1 alin. (3) din Constituția României.

¹³⁸ O analiză extinsă a problematicii prezenței însemnelor religioase în școlile publice a fost publicată în NRDO nr. 4/2006, Secțiunea a II-a, p. 57-105

CNCD a decis să examineze doar cel de-al doilea capăt de cerere, deoarece pentru primul se dăduse deja o soluție în instanța de judecată civilă¹³⁹; CNCD s-a concentrat pe existența icoanelor ca obiecte de cult, nu pe simbolul crucii sau „alte simboluri religioase care sunt general recunoscute și introduse în simbolurile oficiale ale statului”¹⁴⁰.

Colegiul Director al CNCD nu a constatat propriu-zis o discriminare sub o formă sau alta (cu indicarea unei baze legale clare care să fi fost încălcată) și nici nu a folosit în hotărâre expresia „faptă de discriminare”. Dimpotrivă, Colegiul Director al CNCD și-a construit întreaga motivare în jurul principiului neutralității religioase a statului și a statuat că încălcarea principiului conduce la „efecte discriminatorii”, că „poate încălca principiul tratamentului egal al cetățenilor de către stat”, în timp ce neîndeplinirea obligației pozitive a autorităților statului de a reglementa chestiunea adusă în discuție în cauză „poate genera situații de discriminare”¹⁴¹.

Caracterul evaziv al exprimării poate veni din faptul că CNCD a examinat în cauză o plângere cu caracter general, fără a avea o pretinsă victimă individualizată sau argumente privind vătămări concrete care s-ar fi produs împotriva unor elevi. De altfel, la câțiva ani după hotărârea CNCD, într-o cauză privind afișarea crucifixului în sălile de clasă din Italia, CEDO a respins cauza și pe criteriul că nu a fost prezentată nicio dovadă a felului în care elevii ar fi fost influențați în procesul de formare a convingerilor; percepția subiectivă a părinților că statul nu le respectă dreptul de a-și educa copii în conformitate cu propriile convingeri filozofice nefiind suficientă prin ea însăși pentru a constata încălcarea dreptului la educație¹⁴². Dar acest lucru nu explică de ce CNCD nu a administrat probe în cauză, nu a făcut o constatare propriu-zisă a faptei/faptelor, în conformitate cu mandatul cu care a fost însărcinat¹⁴³ și nu a indicat temeiul legal pe baza căruia ia hotărârea în cauză¹⁴⁴. Ulterior, această alegere făcută de CNCD în motivarea hotărârii sale i-a slăbit poziția atunci când Ministerul Educației a atacat în instanța de contencios administrativ hotărârea de mai sus și a obținut anularea ei ca fiind nelegală. ICCJ și-a întemeiat decizia tocmai pe considerentul că nefiind constatată o faptă de discriminare, ci doar „temerea cu privire la posibilitatea încălcării principului laicității”, nu se justifică emiterea unei recomandări care presupune emiterea unui ordin de către Ministerul Educației ca simbolurile religioase în instituțiile de învățământ public să fie afișate numai în cursul orelor de religie sau în spațiile destinate exclusiv învățământului religios¹⁴⁵. Așadar, decizia ICCJ nu a fost luată pe fondul cauzei, de aceea nu sunt de acord cu alte opinii de specialitate care afirmă că prin această decizie ICCJ ar fi considerat „că afișarea

¹³⁹ Prin decizia nr. 1917 din 20 iulie 2006, Curtea de Apel Ploiești a respins definitiv și irevocabil acțiunea civilă pe motiv că lucrările afișate aparțineau elevilor, fiind realizate în cadrul unor proiecte școlare, aveau doar tematică religioasă, fără a avea caracterul de obiecte de cult (icoane).

¹⁴⁰ CNCD, Hotărârea nr. 323 din 21.11.2006. În același sens este cauza CEDO, Marea Cameră, *Lautsi și alții c. Italiei*, 30814/06, 18 martie 2011.

¹⁴¹ CNCD, Hotărârea nr. 323 din 21.11.2006.

¹⁴² CEDO, Marea Cameră, *Lautsi și alții c. Italiei*, 30814/06, 18 martie 2011, par. 66.

¹⁴³ Prin Decizia nr. 5026 din 17 aprilie 2013, ICCJ a statuat că CNCD nu și-a îndeplinit mandatul într-o altă cauză în care Colegiul Director nu a emis o sancțiune contravențională, ci doar o recomandare, deși constatase o faptă de discriminare.

¹⁴⁴ CNCD, Hotărârea nr. 323 din 21.11.2006.

¹⁴⁵ ICCJ, Decizia nr. 2393/2008 din 11 iunie 2008, disponibilă la (<http://legeaz.net/spete-contencios-inalta-curte-iccj-2008/decizia-2393-2008>).

nelimitată a simbolurilor religioase în școlile publice respectă principiul neutralității statului față de culte”¹⁴⁶.

Principiului neutralității religioase a statului în mediul școlar i se opune cel mai adesea libertatea de gândire, conștiință și religie a membrilor comunității educaționale (părinți, elevi și profesori). De exemplu, în cazul de mai sus ICCJ a dat întâietate dreptului părinților de a asigura educația copiilor lor conform propriilor convingeri religioase și filozofice¹⁴⁷. În alt caz, CNCD a decis că desfășurarea serviciului religios în unitățile școlare nu este reglementat de către Ministerul Educației nici în sensul permiterii, nici în cel al interzicerii sale, ceea ce înseamnă ca solicitările care pot veni din partea oricărui cult să fie aprobate în condiții de egalitate¹⁴⁸. Această hotărâre a fost criticată prin opinie separată de către o membră a Colegiului Director al CNCD care argumentează că deciziile comunității educaționale trebuie să se ia cu respectarea diversității religioase, unul dintre principiile enunțate în Legea învățământului nr. 84/1995 [art. 5 alin. (1) și (2)], în vigoare la acea dată, ținând cont de faptul că „în mod firesc, elevii și cadrele didactice nu pot alege, așa cum în mod greșit a fost precizat în adresa MEC, dacă să participe sau nu la aceste manifestări, având în vedere că aceste manifestări sunt organizate *în timpul anului școlar*”¹⁴⁹. Ultimul argument surprinde esența problemei privind prezența religiei în școală, anume că spațiul școlar reprezintă un „spațiu închis” pentru elevi și profesori, în care deciziile școlii sau ale majorității se impun asupra celor care sunt minoritari din punct de vedere religios.

Voi concluziona această secțiune cu un citat din cauza CEDO, *Agga c. Greciei* (nr. 2), hotărârea din 17 octombrie 2002, privind rolul statului în societățile în care există mai multe culte religioase: „Chiar dacă Curtea recunoaște că este posibil să apară tensiune în situațiile în care o comunitate devine divizată din punct de vedere religios sau din alt motiv, considerăm că aceasta este una dintre consecințele inevitabile ale pluralismului. Rolul autorităților în aceste circumstanțe nu este să disloce cauza tensiunii prin eliminarea pluralismului, ci să se asigure că grupurile care sunt în competiție se tolerează unul pe celălalt...”¹⁵⁰.

IV. Favorizarea adeptilor cultului ortodox

Ultimele cazuri de mai sus și cazurile descrise în această secțiune duc la o concluzie care poate să ajute persoanele care vor fi în situația de a formula plângeri privind pretense fapte de discriminare pe criteriul religie: jurisprudența antidiscriminare din România este construită pe ideea producerii unei vătămări a drepturilor persoanei, nefiind suficient să se argumenteze încălcarea unui principiu de drept, cum este principiul neutralității religioase a statului, pe care îl vom analiza în această secțiune. Această concluzie pare a fi susținută de însăși definiția legală a discriminării din art. 2 alin. (1) din O.G. nr. 137/2000, conform căreia, reprezintă discriminare „orice deosebire, excludere, restricție sau preferință, pe bază de... religie... care

¹⁴⁶ C.F. *Asztalos* în lucrarea, *Secularism și cooperare în raportul dintre stat și culte*, prezentată la seminarul „Religie și Constituție”, Facultatea de drept, București, 18 dec 2008.

¹⁴⁷ ICCJ, Decizia nr. 2393/2008 din 11 iunie 2008, disponibilă la (<http://legeaz.net/spete-contencios-inalta-curte-iccj-2008/decizia-2393-2008>).

¹⁴⁸ CNCD, Hotărârea nr. 38 din 9.02.2007.

¹⁴⁹ CNCD, Hotărârea nr. 38 din 9.02.2007, Opinia separată.

¹⁵⁰ CEDO, *Agga c. Greciei* (nr. 2), hotărârea din 17 octombrie 2002, parag. 60.

are ca scop sau efect restrângerea, înlăturarea recunoașterii, folosinței sau exercitării, în condiții de egalitate, a drepturilor omului și a libertăților”¹⁵¹.

Definiția din legea română este inspirată de definiția discriminării din sistemul convențiilor de drepturile omului al Organizației Națiunilor Unite¹⁵² și nu din directivele europene în domeniu. Comitetul ONU pentru eliminarea discriminării rasiale explica în Comentariul General nr. 14 din anul 1993 că, spre deosebire de scopul unui comportament care poate fi variat, efectul de a restrânge, de a înlătura recunoașterea, folosința sau exercitarea unui drept trebuie căutat în impactul pe care îl are acel comportament asupra unui grup identificat prin criteriul protejat, în sensul de a-l dezavantaja nejustificat¹⁵³. Pe de altă parte, Curtea Europeană de Justiție a consacrat în jurisprudența sa că directivele europene antidiscriminare acoperă și situațiile în care nu există o victimă identificabilă, de exemplu în cazurile în care se face un anunț de angajare ce conține un criteriu discriminatoriu, pentru că au efectul de a descuraja potențialii candidați identificați prin respectivul criteriu¹⁵⁴. România, ca membră a Uniunii Europene ar trebui să urmeze atât ca legislație, cât și ca practică standardele consacrate obligatoriu la nivelul Uniunii Europene – pentru ea, minime în raport cu standardele naționale.

Problematika favorizării adeptilor unui cult în raport cu apartenenței la alte culte religioase a fost abordată în cazuistica CNCD pe mai multe paliere, în funcție de temele supuse examinării prin sesizările înregistrate la CNCD. Le-am împărțit în trei categorii: alocări bugetare, retrocedarea bunurilor și crearea unor beneficii de imagine.

Trebuie observat de la început faptul că CNCD examinează cazurile exclusiv din perspectiva nediscriminării persoanelor fizice, adepți ai unor culte în raport cu adepții cultului majoritar ortodox, și nu din perspectiva nediscriminării unui cult în raport cu alt cult, ca entități legale. Această abordare este în concordanță cu rațiunea existenței legislației antidiscriminare din România – apărarea drepturilor omului ca drepturi individuale¹⁵⁵. Desigur că mai ales în cazul criteriului religie, un criteriu care unește membrii unei comunități religioase sub o identitate comună, se poate trece aproape insesizabil de la cultul religios identificat prin persoana juridică la comunitatea religioasă care beneficiază de serviciile persoanei juridice respective. Rămâne totuși de avut în vedere, atunci când se formulează o petiție pe criteriul religie, că „persoane vătămate” pot fi persoane fizice, dar și grupul sau comunitatea care aparține cultului respectiv.

CNCD a examinat patru cauze privind decizii de alocări bugetare către cultul ortodox în care s-a reclamat că acestea favorizează persoanele aparținând cultului majoritar, în defavoarea persoanelor aparținând cultelor minoritare. O singură cauză a fost soluționată favorabil, constatându-se discriminare directă pentru modul discriminatoriu de rezolvare a cererilor de alocări bugetare, și nu pentru cuantumul alocărilor¹⁵⁶. Pentru anul 2006, Consiliul

¹⁵¹ O.G. nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, art. 2 alin. (1).

¹⁵² Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială, art. 1 alin. (1).

¹⁵³ Comitetul ONU pentru eliminarea discriminării rasiale, Comentariul General nr. 14, 16 martie 1993, parag. 2, disponibil la (http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCERD%2fGEC%2f7486&Lang=en).

¹⁵⁴ CEJ, C-54/07, *Firma Feryn*, hotărârea din 10 iulie 2008, parag. 40 și C-81/12, *Asociația ACCEPT*, hotărârea din 24 aprilie 2013.

¹⁵⁵ O.G. nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, art. 1 alin. (2).

¹⁵⁶ CNCD, Hotărârea nr. 140 din 21.06.2007.

local al municipiului Buzău a alocat fonduri de la bugetul local doar către parohiile ortodoxe, motivând că regula aplicată a fost să răspundă cererilor înregistrate în anul 2005. Colegiul Director al CNCD a reținut că deși parohia romano-catolică și cultul adventist au înregistrat și ele cereri în anul 2005, acestea nu au fost incluse în alocările bugetare, în timp ce pentru cultul ortodox au fost incluse și cereri înregistrate în anul 2006¹⁵⁷. Se observă că CNCD a fost în măsură să decidă astfel întrucât cultele minoritare și-au exercitat dreptul de a fi tratate în mod egal (au înregistrat cereri), nefiind doar o chestiune de principiu.

Într-o anumită măsură, lipsa acestei atitudini a cultelor a dus la respingerea celorlalte trei cauze pe tema alocărilor bugetare. O autosesizare făcută în anul 2010, privind pretinsa alocare cu întârziere a fondurilor către cultele religioase minoritare, a fost respinsă ca nefondată deoarece toate cultele religioase au infirmat această premisă¹⁵⁸. În anul 2014, CNCD a respins o petiție depusă de un cetățean din județul Covasna care reclama faptul că cetățenii aparținând minorității maghiare ar fi supuși unei discriminări pe criteriu religios prin emiterea O.U.G. nr. 114/2013 prin care se atribuie complexul hotelier Bradul din Covasna Episcopiei Ortodoxe Române a Covasnei și Harghitei¹⁵⁹. Petentul a arătat că cereri de retrocedare a bunurilor de care au fost depozitate abuziv în timpul regimului comunist cultele religioase de care aparțin cetățenii maghiari nu au fost rezolvate. CNCD a evitat să se pronunțe în cauză admitând o excepție de procedură, anume necompetența materială a CNCD de a se pronunța asupra unui act normativ, conform Deciziei Curții Constituționale nr. 997 din 7 octombrie 2008¹⁶⁰. Astfel, CNCD a evitat să examineze dacă în cauză este vorba despre două situații comparabile, în condițiile în care cererile efectiv depuse nu aveau același obiect și nu erau depuse la aceiași autoritate publică¹⁶¹. Spre deosebire de aceste două cazuri în care nu a existat o decizie pe fond, într-o speță din anul 2008, privind finanțarea de la bugetul statului a proiectului Catedralei Mântuirii Neamului, CNCD a respins cauza pe fond, motivând că alocările bugetare pentru construcții către culte în anul 2006 și 2007 s-au făcut proporțional cu numărul enoriașilor aparținând cultelor respective, neexistând o încălcare a principiului echidistanței¹⁶².

Soluțiile de mai sus arată că principiul imparțialității sau neutralității religioase a statului nu este suficient în apărarea împotriva discriminării pe criteriul religiei deoarece acoperă doar discriminarea formală, pierzând din vedere discriminarea substanțială sau discriminarea structurală care afectează minoritățile¹⁶³. CEDO a statuat că în anumite situații, cum ar fi cea a pluralismului religios, statul trebuie să ia măsuri pro-active, pentru a contribui la îmbunătățirea relațiilor dintre grupurile cu interese în competiție¹⁶⁴. Aceasta presupune, în unele cazuri, ca statul să acorde o atenție specială solicitărilor venite din partea cultelor religioase minoritare. Este cazul lipsei reprezentării altor culte, decât cultul majoritar ortodox, în emisiunile televiziunii publice (TVR), examinat de CNCD în anul 2011, în urma unei autosesizări făcute după *Raportul Departamentului de Stat al SUA pe anul 2009 privind libertatea de religie în*

¹⁵⁷ Idem.

¹⁵⁸ CNCD, Hotărârea nr. 339 din 18.11.2010.

¹⁵⁹ CNCD, Hotărârea nr. 578 din 13.10.2014.

¹⁶⁰ Idem.

¹⁶¹ A se vedea și observațiile pe acest caz din „Editorial”, în NRDO nr. 4/2016, p. 1.

¹⁶² CNCD, Hotărârea nr. 174 din 19.03.2008.

¹⁶³ O analiză a acestei probleme, inclusiv din perspectiva finanțării cultelor este o temă ce necesită o analiză aparte.

¹⁶⁴ CEDO, *Agga c. Greciei* (nr. 2), hotărârea din 17 octombrie 2002, parag. 60.

România¹⁶⁵. Calcularea strictă a timpului de emisie alocat pentru prezentarea cultului ortodox comparativ cu timpul alocat celorlalte culte minoritare ar putea să fie în concordanță cu proporția de aproximativ 80% din populație cât reprezintă persoanele care aparțin cultului ortodox, așa cum a reținut în cauză opinia majoritară a Colegiului Director al CNCD. Dar ceea ce a pierdut din vedere CNCD nu este numai conținutul efectiv al timpilor din emisiuni alocate minorităților religioase (adesea limitat la emisiunile în limba minorității naționale, după cum se arată în opinia separată în cauză¹⁶⁶), ci dacă prin măsura luată în mod proporțional se răspunde în mod adecvat unei nevoi de cunoaștere și de promovare în rândul întregii populații a spiritului de toleranță și acceptare a diversității culturale și religioase din societate.

Nu mai poate fi susținută aceeași argumentație ca în cazul televiziunii publice de mai sus, atunci când este vorba despre un furnizor privat de servicii de televiziune prin cablu, care alege posturile incluse în grila de programe după criteriul audienței. În mod corect, Colegiul Director al CNCD a constatat că nu pot fi reținute fapte de discriminare în sarcina firmei RCS&RDS care a inclus postul TRINITAS (al Bisericii Ortodoxe Române) în serviciile suplimentare, care se adaugă grilei obișnuite, refuzând introducerea postului Speranța TV (care aparține cultului Adventist de Ziua a Șaptea)¹⁶⁷.

Pe lângă mediul audiovizual, pluralismul religios mai poate fi promovat în mediul online. În anul 2010, CNCD a analizat o plângere privind conținutul portalului e-România¹⁶⁸. Petenta, Asociația Umanistă Română, a reclamat faptul că modul în care a fost conceput proiectul dezavantajează persoanele care sunt de altă credință religioasă decât cea ortodoxă și față de persoanele care nu au nicio credință, deoarece portalul alocă preferențial anumite secțiuni BOR, fără a menționa niciunul dintre celelalte 17 culte recunoscute în mod oficial în România. Situația s-a rezolvat prin modificarea portalului din secțiunea „e-biserică” în „e-culte”, dar rămâne problematic faptul că CNCD a constatat în cauză incidența discriminării indirecte [art. 2 alin. (3) din O.G. nr. 137/2000], în loc de discriminare directă. Prezentarea exclusivă a cultului religios majoritar la secțiunea „e-biserică” sau introducerea în caietul de sarcini a secțiunii cu denumirea „Ortodoxism online – Portal de informare a publicului asupra religiei naționale” constituie un tratament direct de excludere a celorlalte culte religioase, nu o „măsură aparent neutră”, cum a reținut CNCD¹⁶⁹.

CNCD a examinat aproximativ 20 de cazuri în legătură cu modul în care autoritățile statului au gestionat retrocedarea bunurilor aparținând Bisericii Române Unite cu Roma (BRUR) în diferite localități din Transilvania. Unii autori au argumentat că în aceste cazuri este vorba despre o discriminare instituționalizată¹⁷⁰.

În prima cauză privind restituirea proprietății aparținând BRUR, din martie 2007, CNCD a constatat discriminarea directă, constând în faptul că Primăria Chiheru de Jos a tratat diferit membrii comunității greco-catolice din Chiheru de Jos și Chiheru de Sus în raport cu

¹⁶⁵ CNCD, Hotărârea nr. 44 din 9.02.2011.

¹⁶⁶ CNCD, Hotărârea nr. 44 din 9.02.2011, Opinie separată.

¹⁶⁷ CNCD, Hotărârea nr. 56 din 27.01.2009.

¹⁶⁸ CNCD, Hotărârea nr. 340 din 23.11.2010.

¹⁶⁹ Idem.

¹⁷⁰ A se vedea G. Andreescu, The Romanian Church United with Rome (Greek-Catholic) Under Pressure: The ROC's Bad Behavior as Good Politics, în Journal for the Study of Religions and Ideologies nr. 32/2012, vol. 11. A se vedea de asemenea G. Andreescu, Discriminarea instituționalizată a Bisericii Române Unite cu Roma. Intervenția CNCD, în NRDO nr. 2/2011, p. 3-16.

comunitatea ortodoxă¹⁷¹. În opinia CNCD, cele două comunități erau în situații comparabile, dar au fost tratate diferit sub aspectul reconstituirii dreptului de proprietate asupra unor suprafețe de teren, fiind favorizată comunitatea ortodoxă¹⁷².

Spre deosebire de această primă cauză de mai sus, adusă în atenția CNCD de Liga Pro Europa, organizație neguvernamentală care a depus eforturi de a argumenta în fapt și în drept cauza, următoarele cazuri au pornit ca autosesizări ale CNCD, inițiate în anul 2010, în urma concluziilor *Raportului Departamentului de Stat al SUA pe anul 2009 privind libertatea de religie în România*. Cauza principală examinată se referă la faptul că din 6723 de cereri de restituire a proprietății depuse de BRUR, doar 1032 de cereri au fost soluționate. Celelalte cauze tratează cazuri particulare privind situația restituirii bunurilor BRUR în diferite localități. Neexistând un petent individualizat care să poată formula în ce constau faptele, să propună probe și să indice în ce constă vătămarea produsă prin faptele reclamate, CNCD a fost cel care a conturat cadrul procesual. În aceste condiții, era de așteptat din partea CNCD să depună eforturi pentru a investiga în detaliu fiecare cauză pentru a identifica și dovedi faptele, să investigheze dacă în cauză este incidentă hărțuirea având în vedere atitudinea ostilă față de reprezentanții BRUR, sesizată în unele cazuri¹⁷³. În sprijinul argumentației juridice pe care ar fi putut-o avansa, CNCD trebuia să țină cont și de hotărârea CEDO pronunțată în luna ianuarie 2010, într-o cauză similară celor examinate de CNCD¹⁷⁴. În cauza *Parohia Greco-Catolică Sâmbăta Bihor c. României*, CEDO constata discriminarea pe criteriul religie în exercitarea accesului liber la justiție. CEDO își motiva hotărârea pe faptul că Decretul-lege nr. 126/1990 și practica divergentă de la nivelul instanțelor de judecată, blochează accesul la justiție exclusiv în cazul greco-catolicilor în problema restituirii lăcașurilor de cult ale acestora, prin obligativitatea rezolvării situației juridice în cadrul comisiilor mixte formate împreună cu reprezentanți ai BOR¹⁷⁵.

În ciuda existenței unor premise favorabile, soluția la care a ajuns CNCD în toate cazurile privind BRUR a fost să admită excepția lipsei competenței materiale de examinare a cazurilor în favoarea instanțelor de judecată în fața cărora se judecau sau se puteau judeca cererile de retrocedare cu privire la care CNCD își formulase cauzele respective. Această abordare a fost larg criticată în literatura de specialitate¹⁷⁶. În anul 2011, CNCD luase o hotărâre de sancționare a discriminării în cazul refuzului autorităților de a finaliza protocolul de predare-primire a unui teren solicitat de Comunitatea Evreiască, ceea ce sugerează cel puțin o inconsecvență¹⁷⁷.

În concluzie, formularea unei petiții privind pretinse fapte de discriminare pe criteriul religie nu este un demers facil. Este dificil să se găsească persoane individuale dispuse să își asume depunerea unei plângeri la CNCD și parcurgerea tuturor pașilor procedurali, iar strângerea și prezentarea unui probatoriu solid este greoaie, având în vedere faptul că o serie de informații sunt în posesia părții reclamate sau că martorii sunt rareori dispuși să depună

¹⁷¹ CNCD, Hotărârea nr. 65 din 27.03.2007.

¹⁷² Idem.

¹⁷³ De exemplu, a se vedea CNCD, Hotărârea nr. 403 din 11.10.2011.

¹⁷⁴ CEDO, *Parohia Greco-Catolică Sâmbăta Bihor c. României*, nr. 48107/99, hotărârea din 12 ianuarie 2010.

¹⁷⁵ Idem.

¹⁷⁶ A se vedea *G. Andreescu*, *The Romanian Church United with Rome (Greek-Catholic) Under Pressure...*, și *G. Andreescu*, *Discriminarea instituționalizată a Bisericii Române Unite cu Roma...*

¹⁷⁷ CNCD, Hotărârea nr. 69 din 23.02.2011.

declarații. Pe de altă parte, CNCD ridică o serie de impedimente în susținerea cu succes a unui caz de discriminare pe criteriul religie. Printre aceste impedimente amintim aici practica CNCD de a nu prezuma existența legăturii de cauzalitate dintre criteriul religie și tratamentul diferit, ci de a cere petentului să probeze această legătură de cauzalitate. Un alt impediment este acela că, în cazurile grave, care implică autorități ale statului sau discriminare structurală, CNCD apare înclinat să se eschiveze de la examinarea pe fond a cauzei și să găsească diferite excepții sau nereguli de procedură, care în alte cauze nu sunt neapărat reținute.

Exemplele cele mai evidente privesc discriminarea pe criteriul religie în penitenciar sau restituirea proprietății BRUR. În cele din urmă, deși afirmarea principiului neutralității religioase a statului este în sine un pas important pentru o autoritate a statului cum este CNCD, validitatea soluțiilor sale în instanță poate fi menținută prin complementarea argumentației cu argumente solide din prevederile O.G. nr. 137/2000. Acest context special în care se construiește jurisprudența CNCD în materia discriminării pe criteriu religie explică numărul redus de cauze în care s-a constatat discriminarea prin luarea unor măsuri defavorabile unor persoane sau grupuri identificate prin criteriul religie, mai ales în domeniul muncii, în mediul școlar, al alocărilor bugetare, în raport cu numărul plângerilor și comparativ cu numărul de cauze în care s-a stabilit discriminarea prin folosirea unui discurs care atinge demnitatea în conexiunea cu identitatea religioasă.